

L'ONOMÀSTICA DE LA CONCA DE BARBERÀ A TRAVÉS DE LA LITERATURA

Eugeni PEREA I SIMÓN

Si la novel·la, com va escriure Stendhal, és un mirall que es passeja per un ampli camí, de manera que tant aviat reflecteix el blau del cel davant els nostres ulls com el fang dels clotals¹, aleshores haurem de convenir que aquesta literatura, en tant que testimoniatge de la vida real, pot esdevenir document: document filològic, històric, antropològic o de qualsevol altra branca de la ciència, més enllà fins i tot del seu valor primari que és, òbviament, el de la creació artística.

La utilització de la literatura com a font polivalent no és nova, però a mitjan segle xx aquest ús conflueix en el corrent de la història de les mentalitats i aleshores es converteix en un nou instrument d'anàlisi científic, amb totes les reserves i prevencions que cal posar-hi, això sí, i atenent a la qualitat i característiques dels espills de la novel·la on han quedat fixades les imatges de l'obra —l'òptica del mirall sempre pot ser variable. D'aquesta manera els llibres de l'Antic Testament i els clàssics grecs serveixen per orientar-se en l'excavació arqueològica; la literatura oriental ens aporta pistes sobre aspectes del món medieval que no trobem a la documentació habitual, i la pintura també és un instrument recurrent per a visualitzar i recompondre fidelment aspectes del passat remot, d'una manera similar a quan utilitzem un plànol cadastral per reconstruir una antiga divisió territorial, administrativa o econòmica.

Pel que fa a l'onomàstica, aquest ús polivalent resta encara a les beceroles². La toponímia s'ha utilitzat fins ara com a instrument auxiliar en la

---

1.- STENDHAL: *Le Rouge et le Noir. Chornique de 1830*. Préface, commentaires et notes de Michel Crouzet. Librairie Générale Française. París, 2001, capítols XIII i XIX.

2.- . Els treballs són escadussers, almenys a Catalunya, i sempre referits a anàlisis puntuals de la llengua. Xesca AENYAR I MARTORELL; Joan ANDREU I SANTANAREN, «Els hipocorístics dins la novel·la *Bearn o la sala de les nines*, de Llorenç Vilallonga»,

confecció de mapes d'itineraris religiosos; per veure l'evolució o extensió de qüestions agrícoles, jurídiques, culturals o polítiques, i s'ha usat igualment com a mètode d'anàlisi psicològica i per comptabilitzar el calat de fenòmens lingüístics o per veure la seva penetració i relació amb la literatura³. Ara bé, la utilització de la literatura com a document exclusiu d'estudi onomàstic és un camp gairebé verge, per encetar, nou. Aquesta circumstància produeix a l'explorador investigador una sensació ambivalent: d'una banda, l'emoció de l'aventura i, de l'altra, la por d'acabar perdut en la galàxia Gutenberg⁴.

En tot cas, la nostra aposta d'assaig s'adreça a l'ús de la literatura com d'una font documental més, a partir de la qual ens podrem acostar a la fonètica dels noms, a l'etimologia popular, a la grafia dels mots, a la justificació històrica, a la interrelació entre cultura popular i d'elit, etc. Caldrà tenir sempre en compte si es tracta d'onomàstica real o fictícia, però d'antuvi no es podrà rebutjar res. Tenim present com usava Joan Coromines la literatura per a anàlisis filològiques i històriques diverses, i com Ramon Amigó penetrava en el clos etimològic del nom Ulldemolins de la mà d'uns nens de col·legi de primària, els quals acabaven desvetllant-li interpretacions del tot convinents.

Bulletí de la Societat d'Onomàstica (SdO), 29 (1987), 10-17; Josepa BOSCH AMADÓ, «Assaig d'interpretació de l'onomàstica de la tercera part i l'epíleg de *La ben plantada*», Sd'O, 30 (1987), 43-49; August BOVER I FONT, «Apunts sobre toponímia i literatura en 'La Punyalada', de Marià Vayreda», Sd'O, 24, 571-572; Ramon CARRETÉ PARERA, «El nom propi en l'obra literària de Guillem de Berguedà», Sd'O, 30 (1987), 32-42; Maria-Pau CORNADO, «Aspectes d'antroponímia a l'obra de Salvador Espriu», Sd'O, 29 (1987), 26-30; Enric MOREU-REY, «La màgia del nom propi», *Lo Floc* (Riudoms), 43, 14-18; «Introducció a l'estudi del nom propi a la literatura», Sd'O, 29 (1987), 1-9; Renada-Laura PORTET, «El nom propi a la jove literatura rossellonesa: recuperació d'identitat i foment de novetat», Sd'O, 29, 31-35; Roser RIPOLLÉS I DE LA FRAGUA, «Criats, minyons i majordoms a l'obra dramàtica de Josep Maria de Sagarra», Sd'O, 29 (1987), 18-25; Joan TORT I DONADA, «Consideracions sobre el valor de la toponímia en l'obra de Josep Pla», Sd'O, 29 (1987), 36-42; Vicent SALVADOR, «Toponímia i semiòtica poètica: unes reflexions sobre l'escriptura estellesiana», Sd'O, 30 (1987), 592-595; Maria Àngels VIDAL COLELL, «Topònims, corònims i antropònims en *Els sots feréstecs* de Raimon Casellas», Sd'O, 29 (1987), 43-48.

3.- J. CARO BAROJA, *Las brujas y su mundo* (1961), i Cels GOMIS, *La bruixa catalana* (1987), per tal de resseguir la geografia física d'aquests éssers fantàstics, o bé aportacions investigadores com la de J. CARIDAD ARIAS, *Cultos y divinidades de la Galicia preromana a través de la toponímia*. La Corunya, 1999. Es rescata l'arqueologia dels noms per dibuixar un mapa de la religiositat galaica.

4.- Per la nostra banda hem fet una primera aportació usant literatura d'abast universal per estudiar qualsevol procés onomàstic —formació del nom, etimologia, evolució o substitució del nom, història o significats antroponímics—, etc. Eugeni PEREA SIMÓN, «El nom fa la cosa: onomàstica i literatura» Sd'O, 100 (gener 2006), 11-38.

Metodologia

El present assaig s'interessa per l'onomàstica de la Conca de Barberà d'acord a la interpretació que d'ella n'han fet escriptors i poetes; a partir de les fitxes de lectura de llurs obres hem elaborat un quadre onomàstic de la comarca, el qual segueix fil per randa la metodologia científica elaborada per Enric Moreu-Rey, Ramon Amigó i Joan Tort⁵. Les fonts documentals utilitzades per a l'estudi han estat exclusivament i únicament literàries, i l'enquesta de camp l'hem suplert amb consultes enciclopèdiques de caire geogràfic, històric o filològic per tal de valorar el pes de la referència que dóna l'escriptor. En realitat, la metodologia emprada no difereix de la de qualsevol altre treball clàssic a l'ús, llevat del canvi en la utilització de les fonts informatives. En concordança amb aquests quadres orientatius, hem classificat l'onomàstica comarcal referida pels escriptors en agrupacions temàtiques, de la mateixa manera que ho fariem amb un treball regular de toponímia.

Els autors o les fonts documentals

Aquest treball es basa, doncs, en les referències literàries trobades en una cinquantena d'obres i un nombre semblant d'autors, des de professionals i reconeguts escriptors a diletants i amateurs locals, i en una àmplia franja històrica que va del segle XIII al XX —excloem a posta totes les referències onomàstiques a Poblet i el seu rodal, fetes per una trentena més d'escriptors, ja que tant el monument cistercenc com el seu paisatge van ser objecte d'estudi monogràfic en un altre treball nostre⁶.

En aquesta tria d'autors no ha comptat ni la qualitat literària ni la seva procedència geogràfica, ni la llengua, sinó la inclusió en llurs obres de referències onomàstiques a la Conca de Barberà. Per ordre alfabètic els autors seleccionats són: Maria Albareda, Rafael d'Amat i de Cortada, Josep Maria Amorós, Adolf Andreu, Francesc Xavier Balaida, Vicenç Bayona, Ramon

---

5.- Enric MOREU-REY, *Els noms de lloc, Introducció a la toponímia*, Unió Excursionista de Catalunya- Arxiu Bibliogràfic Excursionista. Barcelona, 1965; Ramon AMIGÓ ANGLÈS, «Algunes conclusions sobre inventaris de toponímia», *Introducció a l'onomàstica*, edició a cura d'Albert Turull, Fundació Pública Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida, 1994, 13-30; Joan TORT DONADA, *La toponímia del Baix Camp. Una interpretació geogràfica*, Associació d'Estudis Reusencs, Reus, 2002.

6.- Eugeni PEREA SIMÓN, «Poblet en el bosc de la literatura», *Actes de les primeres Jornades sobre el bosc de Poblet. Del règim senyorial a la gestió pública*, Paratge Natural d'Interès Nacional de Poblet, Generalitat de Catalunya. Departament de Medi Ambient i Habitatge, Poblet, 2004, 289-317.

Bergadà, Artur Bladé, Ramon Blasi, Dolors Bofarull, Jordi M. Bou, Josep M. Carreras, Josep M. Castellà, Josep Civit, Henri Cock, Celestí Comaposada, Bernat Desclot, Miquel Escudero, Tomàs Garcés, Francesca Gasol, Francesc Vicenç Garcia, Pere Gil, Francescho Guicciardini, Bonaventura Hernández Sanahuja, Josep Iglésies, Jaume I, Alexandre de Laborde, Marià Manent, Joan Margarit, Josep Moix, Joan Montalà, Manuel de Montoliu, Ramon Muntaner, Ramon Muntanyola, Joan Perucho, Isidre Piera, Josep Pin i Soler, Josep Pla, Josep M. Poblet, Antonio Ponç, Joan Maria Pujals, Josep Santesmases, Lluís Saragossa, Francesc Sifre, Eduard Toda, Josep M. Ustrell, J. Verdager i Olga Xirinacs.

Contingut

Mercès a les referències literàries d'aquests autors i en base a la metodologia científica esmentada, hem acotat l'onomàstica de la Conca de Barberà en els següents camps d'anàlisi:

- 1) El relleu. Muntanyes, serres, pics, cims, tossals, turons, puigs, crestes, colls, clotades, valls, conques, plans, coves i pedres singulars. El color d'aquesta geografia, sovint esmentada a les obres, també hi troba un apartat específic, ja que llur definició pot ajudar a la interpretació del topònim i, si més no, a ampliar la base informativa de l'entrada corresponent.
- 2) La hidrologia. Rius, torrents, gorgs, estanys, fonts, rescloses, embassaments, canals i basses. Amb diversos exemples literaris veurem com afluïren temes de debat històric i cultural d'actualitat, com són els mots *barranc* i *torrent*, el sentit del quals en alguns casos s'ha perdut, de manera que podem trobar topònims compostos tant anòmals com el Barranc del Mal Torrent.
- 3) La botànica. Arbres, arbustos, lianes i herbes que fan boscos i deveses, sempre relacionats amb la vida agrícola i ramadera del territori.
- 4) La fauna. En aquest apartat trobem noms d'ocells, majoritàriament genèrics, llevat del cas d'alguns renoms. Si, malgrat això, els hem inclòs en aquest estudi onomàstic —dedicat específicament als singulars—, és per una raó ben comprensible: tenint en compte que en bona part es tracta de noms que poden sonar estranys a l'oïda del carrer, la seva fixació pot ajudar a posteriors aclariments filològics. Un exemple ben clar el trobem a les Borges (Camp de Tarragona), on no es va entendre el significat d'un renom del segle XVII, Xarlot, fins que amb aquest nom no s'identificà un ocell de la família dels escolopàcids.
- 5) Les vies de comunicació. Camins —rals o de carreter— i les carreteres. A vegades i de manera excepcional, també s'esmenten les aigües d'un riu com

a via de circulació, els anomenats «camins d'aigua» —una idea ja expressada per James Joyce a *Ulisses* i que després retrobarem en Antoni Rovira i Virgili en el *Teatre de la Natura*.

- 6) La comarca. Diversos escriptors al·ludeixen al nom de la Conca de Barberà com a delimitació territorial, a través dels quals hom pot documentar la cronologia del topònim i comprovar el seu grau d'implantació o arrelament: quan i com s'imposen divisions administratives com el corregiment, la vegueria o la província, i veure també el nombre de llocs que inclou el concepte de marca. La referència literària a determinats noms oficials —província o comarca— pot traduir-nos la seva acceptació o rebuig per part d'alguns sectors socials.
- 7) Els pobles. En un moment o altre la literatura fa referència a cadascun dels 22 pobles que avui estructuren la comarca de la Conca de Barberà: Barberà de la Conca, Blancafort, Conesa, l'Espluga de Francolí, Forès, Llorac, Montblanc, Passanant i Belltall, les Piles, Pira, Pontils, Rocafort de Queralt, Santa Coloma de Queralt, Sarral, Savallà del Comtat, Senan, Solivella, Vallclara, Vallfogona de Riucorb, Vilanova de Prades, Vilaverd i Vimbodí. En alguns casos la referència literària del topònim és tan important com la de qualsevol altre font documental, ja que ens el pot situar a l'època medieval i amb variables ortogràfiques que potser corresponguin a la seva fonètica. En l'apartat dels pobles és on més subdivisions ens caldrà fer a l'hora d'agrupar els topònims, ja que també haurem d'incloure les referències a barris, carrers, places i establiments públics, és a dir, la infraestructura urbana.
- 8) Les construccions. En aquest apartat s'inclouen les esglésies, monestirs, santuaris i ermites, a vegades amb alguns dels seus elements desglossats: campanars, capelles, tombes singularitzades. A banda de l'arquitectura religiosa, també apareixen les obres de caràcter militar, civil o assistencial: castells, hospitals, ponts, creus de terme...
- 9) Les partides de terra.
- 10) Els trossos de terra.
- 11) Els masos.
- 12) Les eres.
- 13) Els horts.
- 14) La indústria. Aquesta font econòmica es troba representada per referències

onomàstiques a pedreres, mines de metalls, bòbiles, papereres i molins d'oli o de cereals.

- 15) Antroponímia. En aquest apartat desglossem els motius col·lectius, de casa, personals, els gentilicis i els noms d'animals domèstics.
- 16) Els cognoms, amb els seus processos de feminització o masculinització, o amb llurs interpretacions etimològiques.
- 17) Les nissagues.
- 18) Meteorologia. L'onomàstica celest apareix en moltes obres literàries clàssiques, des de l'antigor, però on es troba més abundància de registres és en el folklore, ja que successives generacions han anat creant noms no exempts de fantasia i originalitat, des de la nominació dels estels fins a la definició de les boires i calitges, passant pels núvols, els vents, les pluges i els canvis de llum sobre el paisatge. Certs noms meteorològics s'inspiren en la realitat del paisatge, de manera que no es farà estranya la identificació d'una broma o boira amb una partida de terra o accident geogràfic, real i tangible.

1. El relleu

1.1. Les muntanyes

A l'hora de parlar del relleu comarcal el primer que els escriptors hi destaquen és la seva alçada i característiques geològiques, o bé determinades qualitats com poden ser la permeabilitat del sòl o la bellesa dels seus rodals, descrits amb força minuciositat. El viatger Alexandre de Laborde, que visitava aquestes terres a la primera dècada del segle XIX, deia, per exemple, que Poblet era «adossat a altes muntanyes»; un altre descriptor d'aquests paisatges és el jesuïta Pere Gil, però aquest només esmenta l'orografia com a element d'explotació comercial⁷.

7.- Alexandre de LABORDE, *Viatge pintoresc i històric. El Principat*. Traducció i pròleg d'Oriol Valls i Subirà. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona, 1974), 204; JOSEP IGLÉSIES, *Pere Gil, S.J. (1551-1622) i la seva Geografia de Catalunya, seguit de la transcripció del 'Libre primer de la historia Cathalana en lo qual se tracta de historia o descripció natural, ço es de coses naturals de Cathaluña'*. Societat Catalana de Geografia. Institut d'Estudis Catalans. Barcelona, 2002, 195, 199, 222.

Bona part del que haurà dit Gil ho repetirà, gairebé fil per randa, Joan Perucho a *Les històries naturals*, en un clar exemple de vasos comunicants entre ciència i literatura: «Alabastre que es pedra blanca, clara y transparent se talla en moltas parts de Catalunya. En especial en las montanyas junt a Montblanc y Poblet, pero aquest no es tan fort»⁸.

A inicis de la vintena centúria l'escriptor i sacerdot Ramon Bergadà escrivia un llarg poema sobre les muntanyes de la Segarra, cubeta d'origen del riu Corb, tot i destacant les anfractuositats de la terra per on davallen les aigües fins a acabar endinsant-se a la Conca de Barberà; a partir d'aquesta entrada descriurà el seu recorregut ple de «corbes estranyes» i citant els pobles i santuaris que troba, però sense anomenar cap més topònim⁹.

Un altre poeta i sacerdot, Ramon Muntanyola, nat a l'Espluga de Francolí i per tant persona que coneixia bé aquesta comarca i llurs muntanyes — «que m'emparaven d'infant», com confessa en un dels seus poemes—, no acostuma a citar els seus topònims, emprant sempre els genèrics o adjectivant-los amb qualificatius d'austeritat¹⁰.

D'aquestes muntanyes els autors també solen destacar-ne la qualitat porosa de la seves roques i terres, fet que permet la filtració de l'aigua de pluja i la formació de dipòsits aquífers a partir dels qual naixeran les fonts¹¹.

Des de Rovira Virgili fins a Ramon Muntanyola els autors acostumen a referir-se a l'orografia de les Muntanyes de Prades com a conjunt homogeni comarcal¹².

1.2. Les serres

L'altre mot geogràfic que citen els escriptors i poetes és el de *serra*, concepte que defineix una cadena de muntanyes i que en aquest territori estan representades per les de Sant Miquel de Montclar (946 m), de Queralt (845 m),

---

8.- Joan PERUCHO, *Les històries naturals*. Edicions 62. Barcelona, 1983, 51. Pere Gil havia escrit: «En las montanyas junt al monestir de Poblet, y ha marbre blanc finissim y blanquissim...», IGLÉSIES, *Pere Gil...*, 199.

9.- Ramon BERGADÀ, «El riu Corb», *Primers Jocs Florals del balneari de Vallfogona de Riucorb*, Tallers tipogràfics de Joan Cunillera. Reus, agost de 1948, 177-9.

10.- Ramon MUNTANYOLA, *Llocs i focs*. Primera edició a cura de Joan M. Pujals. Notícia bibliogràfica. Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV. Tarragona, 1982, 131, 133. Altres autors converteixen aquestes muntanyes en «dossier» del riu Corb, Domènec CORBELLÀ I LLOBET, *Vallfogona, aigua i poesia a la vall del Corb*. Editorial Claret. Barcelona, 1999, 83-84.

11.- (Ramon Bergadà), «Lo riu Francolí», *Full parroquial* (Constantí), 44 (agost 1918), 3.

12.- Antoni ROVIRA I VIRGILI, *Teatre de la natura*. Proa, Barcelona, 2000; MUNTANYOLA, *Llocs...*

del Tallat i la Serreta de Santa Fe de Montfred (834 m). Ramon Bergadà qualificava la seqüència orogràfica d'aquesta comarca com de les més «altes y admirables»¹³, però no la personalitzava amb topònim. En canvi, Josep Iglésies, a la novel·la *Saó de llegenda*, concreta en els Plans de la serra de la Lluera l'escenari d'una lluita de bandolers (tanmateix, aquest altiplà de 843 m d'altura no es troba a la Conca estricta, sinó a l'est del massís de les muntanyes de Prades, a l'Alt Camp). Santesmases escriu una prosa sobre la serra del Montmell, il·lustrada per Joan Cunillera¹⁴.

1.3. Pics i puntes

L'accent de les formes de relleu d'una muntanya o serralada són els pics. Des de l'òptica científica, es fa difícil donar aquest nom a una elevació que no superi uns quants milers de metres d'alçada —circumstància que aquí no es dona—; ara bé, quan la qui actua és la literatura, aleshores la dispensa és total i absoluta. Per això Eduard Toda, quan a les darreries del segle XIX escrivia els seus records, parla dels «pichs de Prades a Montagudell»¹⁵. A la toponímia comarcal també trobem el pic de la Cogulla (784 m), a la serra de Miramar, que abraça una part de la termenal de Montblanc. Com a sinònim de pic trobem punta, la Punta Alta, citada a l'obra narrativa de Maria Albareda i Josep M. Carreras per la Baixa Segarra.

1.4. Cims

Les referències a cims com a sinònim de pic també són ben escadusseres a la literatura d'aquesta geografia, amb unes poques excepcions anotades per dos mossens: Bergadà, en descriure el recorregut del riu Corb — «Del bell cim de les muntanyes/de Segarra, tot baixant...»¹⁶ — i Muntanyola, quan parla del Capuig, cim de la vila espluguina.

13.- (Ramon Bergadà), *Full parroquial* (Constantí), 150 (gener de 1923), 3-4.

14.- «L'Escolà pogué dirigir un darrer esguard a l'esglesia que es mostrava blavissa entre els pins, mentre allà dalt, als plans de la Serra Lluera...». Josep IGLÉSIES, *Saó de llegenda*, Editorial Dalmau i Jover. Barcelona, 1953, 64-65; Josep SANTESMASES, Joan CUNILLERA, *Santes Creus i les terres del Gaià. Proses pintades*. Arola editors. Tarragona, 2006, 85.

15.- EDUARD TODA Y GÜELL, *Poblet. Records de la Conca de Barberà*, Estampa de la Renaixença, Barcelona, 1883, 21. «Era un tros de conreu, escadusser, que hi havia prop de la Punta Alta...», Josep M. CARRERAS I TARRAGÓ, *Entre el serè i la marinada*. La Segarra. Valls, 1990, 63.

16.- BERGADÀ, *El riu Corb*, 177-9.

1.5. Tossals

Segons la definició donada en els diccionaris un tossal és una petita elevació del terreny de pendent no molt rost, en una plana o serralada. La comarca en té alguns de destacats: el Tossal Gros (803 m) i el Tossal de la Baltasana (1.201 m). Atenent a aquestes característiques, se citen diversos pobles emplaçats pels autors dalt d'aquesta categoria geogràfica. Vimbodí n'és un: «i del teu tossal/creixes i rutils/cel amunt, endalt»¹⁷. L'altra vila on trobem aquest tipus de relleu és Sarral, vila coronada «de turons i tossals presa i captiva,/arreu va reflectint, tota l'anyada...»¹⁸ —és a dir, certes elevacions no especificades de les serres del Cogulló i de Forès.

1.6. Turons

Els turons tenen una major presència a la literatura conquina, a causa potser de la possibilitat d'explotació forestal o agrícola —llocs molt buscats per fer eres i batudes de cereals—. En referència als de les muntanyes de Prades i de la serra de Miramar per Montblanc, en parlen Eduard Toda¹⁹ en unes pàgines memorables; mossèn Ramon Bergadà, en un poema general sobre la Conca de Barberà; Josep M. Carreras pel turó d'Alcarràs, a Santa Coloma de Queralt, i Adolf Andreu al·ludeix als genèrics de Sarral: «com una catifa verda,/calsant los peus dels turons»²⁰.

L'arquitecte i poeta Joan Margarit, resident ocasional a la comarca, clou aquest apartat parlant del turó «fosc de Forès»²¹, que no és altre que certa elevació de la serra del Tallat (864 m). Més endavant aquest mateix poeta reprendrà la figura geogràfica situant-la en el bell mig de l'acció màgica d'un conte infantil: «des del castell que hi ha al turó del poble»²².

17.- MUNTANYOLA, *Llocs...*, 167.

18.- Poema inclòs a Antoni M. MARSAL I BONET, *Sarral*, Col·lecció la Creu de Terme, Cossetània edicions, Valls, 1998, 102-4.

19.- TODA, *Poblet...*, 21.

20.- *Full parroquial* (Constantí), 50 (novembre 1918), 3; «Així, doncs, les grans batusses tenien lloc a la tarda, després de l'escola, pels volts del poble: a Alcarràs (un turó pelat que hi havia més amunt del barri de la Ràpita)», CARRERAS, *Entre el serè...*, 48; MARSAL, *Sarral*, 102-4.

21.- Joan MARGARIT, *Poesia amorosa completa, 1980-2000*, Introducció de D. Sam Abrams, Proa, Barcelona, 2001, 113.

22.- MARGARIT, *Poesia...*, 125.

1.7. Puigs

Tot i que els puigs són més freqüents de trobar en la literatura, aquí només es fan visibles amb la funció de fer reposar la imatge de la santedat, com una translació metafòrica de peanya o tron a l'estil dels esmentats en els llibres de l'Apocalipsi:

«Verge Santa del Tallat,
lo Senyor vos ha donat
un gran puig per escambell,
alt, ben alt, per abrigâ
la Conca de Barbarà,
la Segarra i Pla d'Urgell»²³.

1.8. Crestes

Cal admetre aquest mot com a sinònim de serra, llicència literària que també admet la moderna terminologia geogràfica: forma de relleu asimètrica, elaborada per l'erosió diferencial en una capa de roca dura que alterna amb d'altres de més toves. No es freqüent, però, trobar-les en inventaris onomàstics. Eduard Toda s'hi referia en parlar dels boscos de Poblet i les successives expoliacions i destruccions patides pel monestir d'ençà de 1809: «Ell també naufragà en la gran tempesta de les revolucions espanyoles. ¡Qué extens devia esser! Dels turons de Montblanch á las crestas de Rojals»²⁴.

1.9. Colls

Trobem diverses referències a topònims referits a aquest tipus de pas. Una primera nota és d'Artur Bladé, del diumenge 4 de febrer de 1973, amb motiu d'una trobada d'escriptors que havia de celebrar-se a Montblanc, i al·ludeix al mal estat de la carretera: «Passem pel coll de Lilla. Porto jo el cotxe. És un camí que no m'agrada i em proposo de retornar a Tarragona per Barberà i Pla de Cabra». També els cita Celestí Comaposada, quan rememora la seva vida al camp i evoca el coll de Conesa; i Maria Albareda i Francesca Gasol, que esmenten els colls de Deogràcies, de Vinaixa i de Cabra, i el collat de Guialmons. L'autor que més noms aporta és però, Bonaventura Hernández

---

23.- *Full parroquial* (Constantí), 49 (novembre de 1918), 3.

24.- TODA, *Poblet...*, 21.

Sanahuja, que a la seva *Descripció d'un viatge de Poblet a Santes Creus* de mitjan segle XIX, cita els colls de Cabra, Prenafeta, Vimbodí i de la Riba²⁵.

1.10. Clotades

L'emplaçament més habitual d'un poble és en lloc alt —turons, muntanyes, serres— i a ser possible resguardat per algun element geogràfic que li suavitzí les inclemències meteorològiques o el protegeixi de possibles atacs invasors. Això és norma urbanística almenys fins a l'època medieval. Ara bé, a vegades podem trobar l'excepció d'un poble antic emplaçat en una clotada a condició que els murs protectors naturals siguin suplerts per un arc de muntanyes més ampli o bé una muralla d'obra: és el cas de Sarral i de Conesa, com expliquen diversos autors. Adolf Andreu, per Sarral:

«Emplaçada al bell mig d'una clotada,
la vila de Sarral roman altiva.
Com de cels lluminosos coronada,
de turons i tossals presa i captiva.»

Pel que fa a Conesa, Celestí Comaposada valorava negativament el seu emplaçament apregonat a causa de la insalubritat i rescloïment que s'esdevenia: «La sensació de clota, enclotada en aquest clot humit on fins i tot hi neix un riuet, no és bon averany». Als Rojalons també trobem el clot del Mill, anotat en les proeses de Francesc Sifre²⁶.

25.- A. BLADÉ I DESUMVILA, *Viure a Tarragona (Fulls d'un Dietari 1972-1974)*. Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV. Tarragona, 1989, 96-7; Celestí COMAPOSADA I CANELA, *La sega, el batre i la sembra als anys 1945-50. Savallà del Comtat (Baixa Segarra)*, Dibuixos de Salvador Pasqual i Estanella, Associació Cultural Baixa Segarra, Santa Coloma de Queralt, 2003, 135; *Recull*, (Santa Coloma de Queralt), 5 (1998), 26, 92 (monogràfic dedicat a l'escriptora Maria Albareda Vidal); Bonaventura HERNÁNDEZ SANAHUJA, *Descripció d'un viatge de Poblet a Santes Creus*. Secció d'Arqueologia de l'Ateneu de Tarragona. Tarragona, 1991, pàg. 17, 20, 21. En una novel·la costumista sobre Forès, trobem diverses referències a colls comarcals: «També hi ha unes finestretes on es veu tota la Segarra i la Conca de Barberà, la seva vista no te preu, es divisen les muntanyes, el mar, els Pirineus, Colls de Vinaixa, Cabra i Deogràcies, l'esplanada de terres, els petits i grans poblets, les vinyes verdes i ufanoses, de lluny es contemplen els campanars i també llunyà es senten tocar; és bonic de veritat, sembla un somni fet realitat», Francesca GASOL I LLORACH, *L'engany*. Imp. Requesens. Montblanc, 1982, 16; SANTESMASES, *Santes Creus...*, 41.

26.- Inclosa en l'obra de MARSAL, *Sarral*, 102-4; COMAPOSADA, *La sega...*, 143; Francesc SIFRE, *Fulls d'aquí, 1*. Editorial La Sallida. Montblanc, 1993, 117.

1.11. Valls

La influència cultural i religiosa d'un autor també es nota en la descripció que fa dels paisatges. Mossèn Bergadà parlava d'una vall regada per hidrònims comarcals prenent de model els camps celestos descrits en el Gènesi o en el Càntic dels càntics:

«regades pel Francolí
pel riu Corb y per l'Anguera
derramen vostres favors
damunt les planes immenses,
sobre'ls turons plens de pins,
sobre les valls y deveses,
brodades de poblacions
com un firmament, d'estrelles»²⁷.

Quatre rius són els que creuen el Paradís descrit a la Bíblia (Fison, Guihon, Tigris i Eufrates) i aquest mateix nombre de corrents són els que, efectivament, travessen les terres d'un poble de la Conca de Barberà: «El fet que quatre corrents fluvials envoltin el terme de Vilaverd, per les parts septentrional, llevantina i de migdia, amb el barranc de la Vall, el riu Francolí, el seu afluent el Brugent i el barranc del Mal Torrent...»²⁸.

Joan Perucho parlava d'algunes valls de la comarca, especialment d'una que dona nom al poble, Vallclara, emplaçada en uns estreps «sota la muntanya de Prades, en una ombrívola vall, semblant a la de Scala-Dei, curulla de boscos i de fontanes remorejants. Era un lloc d'un silenci i una pau perfectes»²⁹.

1.12. Conques

El topònim al·lusiu a la comarca, la Conca de Barberà, esdevé el màxim referent del seu caràcter geogràfic, situada «a la banda meridional de la Depressió Central Catalana, al límit i en contacte amb el Sistema Mediterrani, separat d'aquest últim per la Serralada Prelitoral», segons els geògrafs descriptors.

27.- *Full parroquial* (Constantí), 50 (novembre 1918), 3.

28.- Joan Maria PUJALS, *De bat a bat. Paisatges de Tarragona*, Dibuixos de Sefa Ferré. Columna, Barcelona, 1991, 135.

29.- Joan PERUCHO, *Les aventures del cavaller Kosmas*. Planeta. Barcelona, 1981, 108.

1.13. Plans

Els plans, tant per l'amable topografia que suposa per a l'establiment humà com per la riquesa i fertilitat dels seus paisatges agrícoles, han estat una font onomàstica important, com ens demostra l'aportació de noms populars recollits per part dels escriptors. En trobem a Savallà del Comtat: «Darrere el Pla dels Bertrams, en treien el cap les alzines que encara ennegreixen més que el verd dels pins i formen una línia plana...»³⁰.

En altres ocasions es tracta de «planes immenses»³¹ amb belles vistes; ara bé, l'accessibilitat que comporta el seu territori —a enemics i malures— fa vulnerables els seus habitants, conreus i cabana, de manera que tothora es farà necessària la pregària i l'encomanar-se al cel, com se'ns diu en les cobles d'uns goigs marians on s'esmenten les planes urgellenques:

«pregant-vos, Mare de Déu,
que siau també la seua.
Guardeu les planes d'Urgell
desde'l riu Corb fins al Segre
i a Segarra protegiu
desde Poblet a Cervera»³².

1.14. Coves

Les restes prehistòriques de més de mil anys abans de Crist trobades en determinats indrets de la comarca —com en la cova de Cartanyà—, amb elements votius i cerimonials de pràctiques i usos religiosos, permeten una doble evocació per part de la literatura: per una banda, la continuïtat en l'assentament humà i, per l'altra, la pervivència en l'ús religiós de determinats corònims, com és ara el cim on s'assenta l'ermita de la Mare de Déu de Montgoi³³.

1.15. Pedres singulars

El llegendari de l'aparició miraculosa d'imatges a muntanya, preferentment a pastors, agricultors o criatures de caràcter humil i creient, té com a immediata conseqüència l'erecció d'edificis on aixoplugar el sant trobat i concentrar els rituals de la seva devoció. A vegades, però, determinats materials

---

30.- COMAPOSADA, *La sega...*, 117.

31.- *Full parroquial* (Constantí), 50 (novembre 1918), 3.

32.- *Ibíd.*, 4.

33.- PUJALS, *De bat a bat...*, 136.

que han tingut contacte o relació amb la imatge apareguda adquireixen una sacralitat especial, reconeguda pels fidels amb virtuts màgiques i per això mateix col·locada en l'altar junt a l'ara —a vegades suplint-la— o, fins i tot, posant-la a l'interior del sagrari. En els goigs de la Mare de Déu del Montgoi, per exemple, una de les seves cobles recorda:

«La Pedra en què fou trobada
es tanca dintre l'altar,
s'experimenta apropiada
per a fer la febre errar...»

Determinades pedres tenen la funció de marcar el territori, les monjoies —Pedrafita—o ser distingides i singularitzades amb el reconeixement de pertinença a un orde militar i religiós —els templers—, com escrivia mossèn Ramon Muntanyola en un poema dedicat a Barberà de la Conca:

«El teu nom és una capa
que abrigà vint cavallers.
Si la teva arrel s'arrapa
a la roca dels Templers...»³⁴.

1.16. El color del paisatge

El color és un altre dels adjectius que faciliten la singularització de determinats genèrics topogràfics, a causa de la seva intensitat, raresa o extensió: l'òxid d'algunes roques, les pedres nues d'una muntanya, les característiques del sòl, la pintura urbana del poble, la foscor o claror de la botànica... qualsevol motiu cromàtic pot fer aparèixer la singularitat, tal i com reflecteixen, bàsicament, poemes i cançons del caire següent:

«Prades, Rojals i la Pena
vestides de boix i pins...
verdes, blaves de carena,
i tan vermelles de dins»³⁵.

La psicologia dels colors és un factor que no podem negligir, interessats pel que es dedueix d'algunes descripcions com en el trenat entre blancor o puresa i ordenament moral i urbanístic que fa el poeta Muntanyola:

«Unes ales d'oreneta
et duran el meu endreç,

34.- MUNTANYOLA, *Llocs...*, 121.

35.-MUNTANYOLA, *Llocs...*, 131.

vila blanca, vila neta
i amorosa de Forès»³⁶.

A vegades el color pot ser transitiu, és a dir, determinat per l'estació meteorològica, però la referència no és baldera, ja que aleshores se'ns estarà advertint sobre un determinat conreu o època estacional, com quan Joan Margarit diu que tots els viatges

«els hem fet al silenci dels vinyars
de color gris, banyats pel sol d'hivern,
de Solivella a Rocafort»³⁷.

I el color també pot fer esment a antigues indústries terrissaires, tan importants a Montblanc durant segles i per a les quals es necessitaven bones vetes d'al·luvió per pastar. La geologia de la Conca, amb sedimentació de materials antics, la fa idònia per a l'extracció de fangs per dur al torn de l'obrador i fer la cocció, segons aquest poema de Tomàs Garcés:

«Olles, olles de Montblanc,
totes són fetes de fang.
D'una argila tan vermella
que té el roig de la maduixa»³⁸.

És un estudi que no sabem que s'hagi encetat, però intuïm que la carta de colors d'un paisatge pot acabar influint fins i tot en la vestimenta tradicional de la comunitat i, de rebot, en la psicologia de la seva gent. Amb la novel·la com a patró d'estudi sabem que a través de l'abillament era més fàcil identificar la gent de les distintes regions, com anota Josep Iglésies en una novel·la d'edició pòstuma: «La gent dels pobles veïns s'abocaven en massa als nostres carrers i, com que encara els vells mantenien llurs vestits, es veien arreu les barretines morades i vermelles dels naturals de la Conca de Barberà i el Priorat, els saragüells i les camises espitregades fins a la faixa dels riberencs...»³⁹.

Finalment, no podem obviar que el color va lligat a topònims com el de la capital comarcal, Montblanc, o de pobles com Blancafort i Vilaverd, entre altres registres onomàstics.

36.- MUNTANYOLA, *Llocs...*, 142.

37.- MARGARIT, *Poesia...*, 53.

38.- *Antologia de poetes catalans. Un mil·lenari de literatura, III. De Maragall als nostres dies*, A cura de Giuseppe E. Sansone, Galàxia Gutenberg- Cercle de Lectors. Barcelona, 1997, 566.

39.- Josep IGLÉSIES, *L'aposta*, Associació d'Estudis Reusencs, Reus, 1989, 88.

2. La hidrologia

2.1. Els rius

La comarca disposa d'una extensa xarxa de corrents d'aigua de distinta categoria i cabal, naturals o bé artificials: rius, torrents, gorgs, fonts, canals. Però no hi ha dubte que el més important de tots els rius és el Francolí, surgent a la Font Major que encara no han estat del tot explorada i amb assentaments humans des de la prehistòria.

Certes llegendes parlen del desviament de cursos d'aigua per tal d'afavorir els interessos dels monjos de Poblet, un tipus d'obres hidràuliques molt freqüents en la vida monàstica medieval, per evitar humitats a les edificacions monacals, per afavorir l'agricultura o per proveir-se directament de peix del riu a la cuina cenobítica —com també ocorria a Sobrado de los Monges, a Galícia. Escriptors i poetes esmenten aquests cursos d'aigua amb força detalls descriptius, geogràfics o culturals i a vegades amb una grafia que pot aproximar-nos a la fonètica contemporània.

2.1.1. El Francolí

La primera referència literària que disposem sobre aquest riu és per situar-lo en el mapa de la comarca, en el segle XVI, i amb grafia francesa: «Está situada entre las sierras á la ribera de Francolín, que pasa por levante della»⁴⁰. Després, els poetes esmentaran l'onomàstica dels llocs que troba en el seu davallar vers la costa:

«el Castell, sense amenaça
perquè és només un senyal,
el Capuig, el Riu que passa»⁴¹.

Citem, igualment, una vinculació del riu amb l'etapa adolescent del poeta Muntanyola i la botànica que creix als marjals del seu pas:

«Jo veig les meves muntanyes
que m'emparaven d'infant,
i les gleves i les canyes
i el Francolí tremolant»⁴².

40.- Josep M. PORTA I BALANYÀ, *Montblanc*, Col·lecció la Creu de Terme, Cossetània edicions, Valls, 2000, 42.

41.- MUNTANYOLA, *Llocs...*, 129.

42.- MUNTANYOLA, *Llocs...*, 131.

La tradició oral recorda la Boira a Tots Dos Rius, que porta pluja i es refereix al Francolí i, potser, a l'Anguera, segons el recol·lector de noms meteorològics Albert Manent.

2.1.2. *El Milans*

Aquest és un curs d'aigua que es forma a Vilanova de Prades, capçalera del Francolí. L'escriptor Eduard Toda dibuixava amb literatura la cubeta de formació del corrent fluvial: «Dels turons de Montblanch á las crestas de Rojals, dels pichs de Prades á Montagudell, formava un arch gigantesch tortsant-se demunt lo riu Milans com doblegat per una mà de ferro per guardar aquella plana, fèrtil i rica, florida per los atmetllers de primavera daurada per las vinyas de la tardor»⁴³.

2.1.3. *L'Anguera*

Riu que es forma al vessant septentrional de la serra del Cogulló; té com afluent el Vallverd i, poc més avall de Montblanc, desguassa al Francolí. A vegades sabem de l'existència d'un riu mitjançant la descripció del camp que irriga. A principis del segle xx, mossèn Ramon Bergadà escrivia sobre les terres de la Conca de Barberà «regades pel Francolí/pel riu Corb y per l'Anguera»⁴⁴.

L'aigua d'un riu té igualment usos industrials i això és el que evoca el fragment d'un nou poema de Muntanyola referit a Pira i a l'ús dels molins:

«Més que l'aigua de l'Anguera
t'interessa el vi de graus.
Quan l'amor no admet espera
l'entretens amb pa i cacaus»⁴⁵.

2.1.4. *El Corb*

Un altre riu amb referència onomàstica és el Corb, nascut a Llorac i que abans de junyir-se al Segre travessarà el sector meridional de la Segarra a Vallfogona de Riucorb. Un dels pobles que troba al seu pas és Rauric. El poeta onomasticòleg Ramon Bergadà comença per destacar-li els vessants originaris de la seva formació, en una altra comarca:

43.- TODA, *Poblet*, 21.

44.- *Full parroquial* (Constantí), 50 (novembre 1918), 3.

45.- MUNTANYOLA, *Llocs...*, 153.

«Del bell cim de les muntanyes
de Segarra, tot baixant,
quines corbes més estranyes
que fa el riu saltironant.
¡Que és bonic
quan comença bo i a córrer
a Rauric!»

Com si es tractés d'un geògraf explorador, aquest poeta seguirà fent una llarga i detallada descripció topogràfica del riu: gira vers Llorac, va a les parades de l'Albió, després pren les aigües de la Puda i va fins a Vallfogona, davalla vers el Molí de la Cadena, se'l mira Guimerà, després veu les runes de Vallsanta, veu la Bovera, rega Ciutadilla, creua la carretera de Targa a Montblanc, passa vora de Nalec, mou molins i després passa retort per Rocafort i el Vilet, el veu Gardeny i albira Maldà i Belianes fins a fondre's a l'Urgell⁴⁶.

Per fer aprendre el recorregut d'un riu era freqüent que a l'escola s'ensenyés geografia mitjançant cançons com la següent —d'autor desconegut—, que descriu l'evolució del riu Corb —aquest mètode és l'antídot d'allò que diu que la lletra amb sang entra. Cal advertir que, malgrat el seu caràcter literari, determinades al·lusions metafòriques tenen relació amb passos estrets, filtracions, correnties i anfructuositats reals:

«A Rauric, li feia mal el dit;
a Llorac, li feia mal de cap;
a l'Albió, semblava un borratxó;
a Vallfogona, demana una «poltrona»;
a Guimerà no el deixen entrar;
a Ciutadilla li porten amb «camilla»;
a Nalec, els cau dintre un rec;
a Rocafort, està com a mig mort;
al Vilet, no es podia tenir dret;
a Sant Martí, es va morir;
a Maldà el van enterrar;
a Belianes, tocaven les campanes;
i als Eixaders, ja no en saberen res.
I allí es fon
com ho fan totes les coses
d'aquests món»⁴⁷.

46.- BERGADÀ, *El riu Corb*, 177-9.

47.- CORBELLÀ, *Vallfogona...*, 29-30.

2.2. Els barrancs i torrents

Fa anys que Enric Moreu-Rey va provocar un debat per conèixer la preeminència lingüística dels mots *barranc* o *torrent*, sinònims, i també de la comprensió del concepte a partir d'unes dades històriques. La literatura recull aquesta problemàtica de manera clara i contundent quan anota un hidrònim redundat, el Barranc del Mal Torrent: «El fet que quatre corrents fluvials envoltin el terme de Vilaverd, per les parts septentrional, llevantina i de migdia, amb el barranc de la Vall, el riu Francolí, el seu afluent el Brugent i el Barranc del Mal Torrent...»⁴⁸.

En literatura, almenys a l'època d'influència noucentista, hi predomina el mot *torrent*, però modernament hom s'ha decantat pel terme *barranc*. Mossèn Bergadà parlava de les fonts que neixen al bosc de Poblet i, «saltant pels torrents», se'n anaven cap al Francolí; un mot preferit igualment pel monjo i poeta pobletà Jordi M. Bou quan parla d'una imatge «Trobada amb sorpresa al Torrent/per un pastor que allí passava»⁴⁹. Al corrent aquífer se li poden afegir adjectius personals fins a convertir-lo en un bon marxant:

«i entre el núvol tendre
i un torrent adust,
crides ous a vendre
com et ve de gust»⁵⁰.

Tanmateix, en el tombant del segle xx el sentit del mot torrent ja era vacil·lant, perquè parlant dels paisatges de l'Esplugu mossèn Bergadà s'apunta al nou vocable «De rics fruits de tota mena,/tot seguint l'hermós barranc»; per contra, Josep Santesmasés parla del torrent de Comadevaques i del barranc Pedrafita⁵¹.

En l'himne modern de Montblanc o en obres memorialistes com la de Celestí Comaposada referida al camp de Savallà del Comtat ja no es dubta a l'hora d'escollir la paraula que designa el corrent d'aigua, barranc:

«Montblanc, Montblanc,
alenes fruit dels aires de la Conca,
a dalt, Sant Joan,

48.- PUJALS, *De bat a bat...*, 135.

49.- *Full parroquial* (Constantí), 44 (agost 1918), 3; JORDI M. BOU I SIMÓ, *Vida en poesia*, Editorial Claret, Barcelona, 1999, 108.

50.- MUNTANYOLA, *Llocs...*, 167.

51.- *Full parroquial* (Constantí), 150 (gener de 1923), 3; SANTESMASES, *Santes Creus...*, 45, 85.

esguarda els verds que s'escalonen
i es fonen al barranc»⁵².

A través de la descripció feta pel viatger Francesco Guicciardini (Florència, 1483-Arcetri, Toscana, 1540), que havia visitat les terres catalanes amb motiu del seu nomenament com a ambaixador al servei de la república de Florència l'any 1511, sabem que algunes torreneres de Santa Coloma de Queralt eren veritables amagatalls pels bandolers i contrabandistes: «El camp dels encontorns de Montmaneu, que dista una llegua de Stale, és un lloc perillós d'assassins, perquè sota Montmaneu es tanca una vall en què desemboquen molts barrancs»⁵³.

2.3. Gorgs

Els gorgs són clots pregons en el llit d'un corrent d'aigua, on aquesta s'entolla o alenteix el seu curs, segons la definició normativa a l'ús. L'onomàstica aplega diversos noms en el trajecte de rius i torrents comarcals; ara bé, a la literatura només hem trobat quatre exemples. El Gorg Verd, excavat sota la font del Buió, a Vimbodí:

«Sota la font de meravella,
mira l'ull verd del Francolí.
Gorg Verd d'extasiada posa
de xops, figueres enrondat»⁵⁴.

El Gorg Gran i el Gorg d'en Targa, del riu de Vallverd, esmentats per Adolf Andreu en un poema sobre la geografia de Sarral i el Gorg de la Farrera, excavat a l'inici del riu Gaià i citat per Josep M. Carreras en les seves memòries literàries.

2.4. Estanys

A la Conca, d'estanys no n'hi ha, però és indubtable que la configuració

52.- Himne a Montblanc (a. 2000), text i música de Josep M. Amorós i Bayer; pel que fa a Savallà del Comtat, COMAPOSADA, *La sega...*, 117.

53.- Pere BALANÀ I ABADIA, *Visió cosmopolita de Catalunya, I. Relats de viatgers i escriptors (segles I a.C.-XIX)*, Departament de la Presidència. Generalitat de Catalunya. Barcelona, 1991, 116.

54.- Josep M. CASTELLÀ ROGER, «El Gorg Verd», *Vimbodí*, 44 (novembre de 1932), 9.

geològica de la comarca els evoca, de manera que l'escriptor Isidre Piera ho acaba recollint en una obra d'invocació religiosa:

«En el mig de la Segarra,
jaç d'un vell estany o mar,
on la gebre fort s'hi agarra,
una font féreu brollar»⁵⁵.

2.5. Fonts

Les fonts naturals poden variar des d'un degoteig o rajolí d'aigua per a ús de boca de persones o animals, fins a cabaloses deus origen de corrents continus com el Francolí. «El monestir està situat al mig d'una vall fèrtil anomenada Conca de Barberà, i està adossat a altes muntanyes. Els seus voltants són plens d'arbres fent passeigs i a portell, i unes quantes fonts reguen els camps que l'envolten»⁵⁶.

Hom considera el mot fontana –que trobarem més endavant– com un cultisme i per això a la documentació la paraula que defineix aquest aflorament en la majoria de casos és font, ara bé, antropònims com Fontanet fan pensar en una antiga utilització de la paraula amb un cert sentit popular. Per altra banda, mossèn Bergadà, que també era escriptor, podia permetre's la llicència del seu ús quan parlava de les «fontanes que naixen/al bosch de Poblet»; també les esmenta Joan Perucho quan cita el monestir de Vallclara: «una ombrívola vall, semblant a la de Scala-Dei, curulla de boscos i de fontanes remorejants»⁵⁷.

2.5.1. La Font de Ral

A Rojals trobem la Font de Ral, deu que proveeix les necessitats del poble, emplaçada a la part alta de la Vall. És descrita poèticament per Vicenç Bayona Cardona:

«Racó tranquil, racó guarnit de molsa,
racó dels arbres vells, mig desmaiats;
la Font de Ral té una naixença dolça,
no té dolor de naixements forçats»⁵⁸.

55.- CORBELLA, *Vallfogona...*, 83.

56.- LABORDE, *Viatge...*, 204.

57.- *Full parroquial* (Constantí), 44 (agost 1918), 3; PERUCHO, *Les aventures...*, 108.

58.- *El Foradot* (Montblanc), 31 (juliol-agost 2005), 34.

2.5.2. *La font de la Trinitat*

A l'Espluga trobem una altra deu, igualment oberta en un paratge frescal de l'ermita trinitària:

«Graciosa Ermita
de la Trinitat
on la font crepita,
i on el sol no hi bat»⁵⁹.

2.5.3. *La font de Dalt*

La hidrologia de Sarral anota les fonts de l'Ermita, del Salt, del Cano, de l'Espina i d'en Clau, però la més literària de totes és la font de Dalt, cantada per Adolf Andreu Padreny en aquests versos d'amorosa relació:

«Font cristal·lina i encisera,
ni de matí ni cap al tard
no hi vagis mai a buscar aigua
si tens el cor enamorat...»⁶⁰.

2.5.4. *La font Baixa*

En espais urbanitzats també trobem les fonts artificials, conduccions d'aigua per a ús de boca, abeuradors pel bestiar o rentadors públics. Des de les humils fontetes fins a les construccions historiades, en pedra i amb diverses canelles perquè se'n puguin servir varies persones alhora. La comarca en té de molt belles i pràctiques, com la Font Baixa que Muntanyola cita per l'Espluga:

«Una font amb vint canelles,
i uns carrers olents de vi
on sotraguen els carros
les hores de gran tragí»⁶¹.

60.- MARSAL, *Sarral*, 82.

61.- MUNTANYOLA, *Llocs...*, 126.

62.- MUNTANYOLA, *Llocs...*, 133.

2.5.5. *Les Cent Fonts*

La qualitat de l'aigua d'aquestes fonts pot servir per invitar el passejant a beure-hi i a descobrir-hi estranyes forces tel·lúriques. El fragment següent, extret del poema *El balcó de Sant Miquel*, pren com a exemple models poètics grecs, des de Safo a Odisseas Elitis, i sovint evocades també en la literatura excursionista:

«Atura't, vianant,
i tasta l'aigua fresca,
que és bona com la bresca,
germada i regalant.

Recor la muntanya,
i en sé els indrets més bons.
Sóc filla de l'entranya
d'on ragen les Cent Fonts»⁶².

2.5.6. *La font Pudenta*

A vegades el significat del nom d'una deu pot induir a error quant a la qualitat de l'aigua, com és el cas de la font Pudenta, segons recorda un poema de Ramon Bergadà premiat en els Jocs Florals del balneari de Vallfogona l'any 1947:

«Per les aigües saludables
de la Puda, i va baixant,
tot regant les abundables
hortalisses del voltant.
Sens destorb,
dóna nom a Vallfogona
de Riucorb»⁶³.

L'hidrotopònim es refereix a la Pudosa o de Ferro, font d'aigües minerals que brollen més amunt del balneari de Vallfogona, clorurades i sulfatades, de notable interès mèdic.

62.- MUNTANYOLA, *Llocs...*, 133.

63.- CORBELLA, *Vallfogona...*, 29; Isidre PIERA; Josep M. USTRELL, *Vallfogona de Riucorb. Setanta anys de Balneari. Les aigües medicinals*, Fundació Roger de Belfort, Santes Creus, 1984.

2.5.7. *Les fonts de Savallà del Comtat*

A l'obra de memòries ja citada de Celestí Comaposada del poble de Savallà del Comtat, l'autor parla de diverses deus en al·lusió a la qualitat de les aigües i a la seva localització: la font del Pau, a les Bardines, de poca surgència però de bona qualitat; la de Savallà, la de la Cirera, la Fonteta de l'hort Nou del Fontena...

2.5.8. *Les fonts de Llorac*

De nou a l'obra de Celestí Comaposada s'esmenta la font Blanca, d'aigua fluixa, però bona per a regar les verdures; i en parla igualment Francesc Xavier Baladia a la novel·la *Abans que el temps ho esborri*.

2.5.9. *La font dels Comtes*

En les memòries de Josep M. Carreras Tarragó l'autor parla d'aquesta font explicant l'anècdota d'un forçut que feia apostes per aixecar una de les boles de pedra que ornamenten aquest racó de Santa Coloma de Queralt. Data de 1614 i també és coneguda com la font de Canelles.

2.5.10. *La font del Mill*

Pel llogarret dels Rojalons, el ja citat Francesc Sifre parla de la font del Mill, en el clot del mateix nom, en un llibre de records i paisatges comarcals on apareixen diversos topònims i antropònims de caràcter popular.

2.6. Rescloses

La funció d'una resclosa és reservar les aigües d'un riu o canal, mitjançant paret, per alçar el nivell de l'aigua i derivar-la fora del seu llit cap a un molí, rec, canal, etc. Hem trobat escasses referències a aquesta obra hidràulica, una d'elles referida al Brugent, en un tram del riu poc abans d'unir-se al Francolí:

«De la Riba n'ha obert la resclosa
com Hèrcules fort,
del Brugent se'n emporta les aygües»⁶⁴.

64.- *Full parroquial* (Constantí), 44 (agost 1918), 3.

2.7. Els embassaments

Una resclosa gran acaba per esdevenir embassament —aleshores popularment coneguts amb el nom de *pantano*. En aquesta comarca no se n'ha fet cap d'aquestes obres hidràuliques, ara bé, sense haver de recórrer a la documentació històrica, sabem que a Vilaverd se'n projectà un, com ens recorda la literatura de canya i cordill d'aquestes cobles satíriques del primer quart del segle xx:

«Quan se comenci el pantano,
que dintre poc diu que serà,
se faran unes grans festes
que hasta el Rei diu que vindrà.
Tot lo Camp de Tarragona
crec que no hi faltará pas
per fer honor al gran pantano
que sa riquesa serà»⁶⁵.

Amb tot, hem volgut saber si es tractava d'una referència inventada, irònica o conjuntural. La documentació consultada és contundent i certifica l'existència d'aquest projecte: l'any 1922 es va constituir la Junta de Defensa del Riu Francolí i Foment del pantà de Vilaverd, amb la finalitat de tirar endavant la construcció d'un embassament que hauria inundat el poble com una altra Mequinensa —qui sap si aleshores no haguera aparegut un nou *Camí de Sirga* com el de Jesús Montcada! La literatura, doncs, torna a fer-nos de document, divertit, a més a més.

2.8. Els canals

El genèric de canal —conducció hidràulica artificial— pot esdevenir topònim quan aquest es singularitza o no té equiparable en el territori, ja que aleshores no es fa necessari un apel·latiu per acompanyar-lo. Un exemple el trobem amb l'Ebre, anomenat amb el genèric de Riu pels naturals de la Ribera i aquí mateix, en determinats pobles per referir-se al Francolí. El Canal del Segre o de l'Urgell, que s'inaugura el 1861 —ja s'havia pensat en el xviii, però el pla xocà amb els interessos de ramaders i agricultors, que s'hi oposaren—, és un altre exemple de singularitat del genèric, i per tant no li calen més cognoms,

---

65.- Cobles recollides i publicades a: Jaume SOLÉ OLIVÉ, *Vilaverd*, Col·lecció la Creu de Terme. Cossetània edicions, Valls, 1999, 82-83.

com s'assenyala en un poema del primer quart del segle xx. En un prec a la Mare de Déu del Tallat per a què protegeixi la comarca, llegim:

«derrameu vostres favors
damunt les planes immenses
embellides pel Canal»⁶⁶.

2.9. Les basses

El sistema de recollida i emmagatzematge d'aigües per al regadiu d'una finca o masia es fa, habitualment, mitjançant la construcció de basses, cisternes, safareigs, aljubs o dipòsits. La literatura en recull de totes mides i categories, des de les basses grans i naturals com la de Forès —al Raval del Pla de la Bassa— cantada per la literatura popular, fins als més petits bassiols o construccions artificials:

«A la Bassa de Forès
hi canta una calàndria.»

Una altra parèmia referida a la bassa dona aquesta variant: «A la bassa de Forès hi cantava una calàndria:/a l'home que no té diners, de què li faràs demanda?» Però no solament els grans dipòsits són citats a l'onomàstica literària, sinó també els més menuts i innominats, com es recorda en aquest altra poema d'un autor gitano, Miquel Escudero: «Retruny un crit, mare!/De tornada, des de Blancafort-sang-de-màrtir,/la tarda fereix les basses»; a l'obra literària de la colomina Maria Albareda apareix la bassa d'en Galiu, en un indret de la Baixa Segarra i Josep M. Carreras parla de les basses dels molins sovint utilitzades com a piscines per la canalla⁶⁷.

3. La botànica

Pel mirall stendhalià ara passa la forest. Tenint en compte que aquesta comarca disposa de grans zones boscoses i d'un monestir que històricament ha

---

66.- *Full parroquial* (Constantí), 50 (novembre 1918), 3.

67.- Miquel ESCUDERO i CLAVAGUERA, *Caravana. Terres de llum. Obra poètica II*. Llibres del Mall. Barcelona, 1982, «Balada Forès-tal», 58-59; *Recull*, 45; «Després el riu passa a fregar les runes de tres vells molins, antiga propietat del senyor del poble, on els pagesos havien de dur obligatòriament el seu gra a moldre, després de pagar el corresponent impost, normalment en espècie. Les basses d'aquests molins ens havien servit a vegades d'improvisada piscina...»; CARRERAS, *Entre el serè...*, 109.

mantingut la propietat i explotació dels recursos forestals i el dispensari d'una farmàcia, és lògic que el territori també disposi d'un catàleg floral d'ampli espectre, ric i estudiat. Alexandre de Laborde ja destacava aquestes propietats de la terra conquina, especialment la de l'entorn de Poblet⁶⁸.

3.1. Arbres, arbustos, lianes i herbes

Eduard Toda, mecenes i protector d'algunes construccions religioses del territori afina el tret i esmenta els tipus d'arbres existents en els boscos pobletans: «El bosc diu que era format per àlbers, alzines, roures i teixos, i amb un sotabosc riquíssim en plantes i flors»⁶⁹.

Els arbres singularitzats també es poden trobar en els nuclis urbans, per integració de les espècies existents a l'urbanisme quan es va construir el poble o bé per repoblació, ornamentació i ombra amb elements autòctons. Alguns pobles han tingut cura de conservar certs instruments de refrigeració natural, renovables en cada estació de manera natural, com són els arbres. Muntanyola en parla en molts versos del seu corpus literari i especialment en els poemes dedicats al carrer i placeta d'en Canós —contigua al Portal Salvat—, indret de l'Espluga de Francolí que el va veure créixer.

Certs arbres, anònims o genèrics, per obra i gràcia del bateig literari passen a tenir un nom propi i, sobretot, personalitat i mítica, com en l'exemple dels xipresos de Forès cantats per Joan Margarit i esdevinguts personatges nobles —idea presa, segurament, de la tradició de salts acrobàtics que solien fer les reines mores d'aquest territori en un va intent de fugir del setge cristià:

«Miren cap a Forès amb ulls verd fosc.
Als néts els he explicat que els dos xiprers
són, l'un, un cavaller; l'altre, una reina,
que van fugir a cavall en un gran salt
des del castell que hi ha al turó del poble»⁷⁰.

68.- LABORDE, *Viatge...*, 204; d'aquesta botànica també en parla i de manera elogiosa, el filòleg MANUEL DE MONTOLIU, «Poblet», *Memorias de infancia y adolescencia*. Instituto de Estudios Tarraconenses «Ramon Berenguer IV». Tarragona, 1958, 147.

69.- TODA, *Poblet*, p. 21. Algunes d'aquestes espècies botàniques també les esmenta MUNTANYOLA, *Llocs...*, 131. De la importància dels boscos de la comarca també en parla igualment SANTESMASES, *Santes Creus...*, 51, 87.

70.- MARGARIT, *Poesia...*, 125; en un altre poema, dedicat a la seva filla, l'autor explica que aquesta botànica serà la que es deixaran com a herència, després de la seva mort: «el qui quedi tindrà el xiprer i les hores/per fer-li de record i companyia/fins que ens trobem a les ciutats del somni, *Ibidem*, 53.

Determinats arbres han esdevingut referència local fins i tot després d'haver desaparegut, com el lledoner de Llorac que hi havia plantat al bell mig de la plaça: «El lledoner, ja tocat de mort d'anys, havia perdut moltes fulles i això tampoc li seria bo. Malalt, de rames inclinades a terra, entregat o vençut pel temps passat...»⁷¹.

Relacionat amb les marededús trobades, el pare Jordi M. Bou singularitza un arbre on solien aparèixer les imatges marianes, en aquest cas la de l'Espluga:

«Estimada barrancada,
Paradís, joiell d'encís.
Dins t'Alzina benaurada
brotonà un Diví Somrís»⁷².

Arbustos, lianes i herbes apareixen amb una certa freqüència en la literatura, noms sempre extrets del catàleg botànic real de la comarca, de manera que l'investigador farà bé en conèixer-los, ja que de la relació en podrà obtenir suficients pistes i informacions per saber l'origen d'alguns topònims i antropònims: l'arboç, la ginestera, el boix, l'heura... Algunes plantes o lianes són utilitzades fins i tot d'exemple moral, com en el cas de l'heura que refrescava les meditacions de Job i que Déu va fer assecar d'arrel per tal de provar la paciència i integritat de l'home. I de l'exemple moral a la prevenció contra la pestilència que afectà la comarca en l'esclat del segle xx només hi ha un pas: «En els controls que hi havia a un quilòmetre abans d'arribar al poble (el del camí de Savallà era el mateix Ravol del Llamp) hi feien foc posant-hi herbes aromàtiques per perfumar els qui entraven o sortien...»⁷³.

Sabem que el terreny d'herba escurçonera més abundant i de qualitat de Catalunya antigament es trobava a Santa Coloma de Queralt i qui sap si això no haurà donat peu a la formació d'alguns topònims o antropònims local o comarcal. Per altra banda, la influència de la botànica en l'onomàstica es veu de nou quan els naturals de Rocafort de Queralt són qualificats de safraners; els de Barberà, trumfos, i els de Belltall, pataquers i allers, és a dir, productes que els nadius havien conreat i comercialitzat.

3.2. Els boscos

La conjunció abundosa i extensiva d'arbres, arbustos i herbes fan un bosc. Les forests d'aquesta zona, en general, i en particular l'anomenat bosc de Poblet, han estat font de riquesa econòmica, jurídica i onomàstica. De la forest pobletana

---

71.- COMAPOSADA, *La sega...*, 95.

72.- BOU, *Vida...*, 139.

73.- COMAPOSADA, *La sega...*, 144.

la literatura n'ha parlat abundantment, tant de la qualitat i valor dels arbres com de la seva explotació, règim jurídic, històries i vida sanitària, tothora tenint en compte la seva onomàstica i vinculació amb els monjos cistercencs⁷⁴.

A Savallà del Comtat, Celestí Comaposada cita el bosc de cal Ruet; Maria Albareda recorda el bosc de can Tous, a la Baixa Segarra, i Albert Manent una boira, la Carlana, que sortia als boscos de cal Carlà, a Belltall.

3.3. Les deveses

Les necessitats ramaderes fan que en algunes ocasions s'arrabassin boscos avials per a convertir llurs terres en espai de pastura, que si es veden i tanquen poden convertir-se en deveses. La tradició ramadera pobletana no sembla haver deixat gaires rastres en la literatura onomàstica de la comarca, ja que només hem trobat una referència, a Forès, citada per Ramon Muntanyola⁷⁵. En canvi, sí que n'ha deixat de petja a les terres cerdanes, on la cabana transhumant de Poblet passava l'estiu, segons ha recordat Agustí Altisent.

4. La fauna

4.1. Els ocells

Considerant la qualitat muntanyenca i forestal de la zona, la fauna havia de ser igualment important i variada. Segur que els naturalistes disposen de llargues i acurades llistes d'espècies i varietats; ara bé, què ens diuen les fonts literàries? Francesc Vicenç Garcia, rector de Vallfogona (s. XVI-XVII), va col·locar un mirall en el camp i amb les imatges que caçava va compondre un llarg poema-inventari d'ocelleria de la comarca, amb el genèric, certament: però és que a través d'aquesta relació podem documentar l'ornitologia del lloc i, per tant, relacionar-la amb l'onomàstica. Ja hem explicat el cas del xarlot!

«La pintada carderola,
puix te llengua, conta tot
lo que dibuixa sens ella
en lo brodat mocador.

74.- PEREA, *Poblet...*, 289-317.

75.- «El ventet de la devesa/t'alçaria el faldellí/quan pujaves de pagesa/falaguera, pel camí», MUNTANYOLA, *Llocs...*, 142.

La calàndria xarradora
regositja al dia nou,
la cogullada ab montera
lo festeja ab cants i vols.

La perdiueta escotxeja,
i el francolí saborós
me diu que culla peretes,
tancant ulls i obrint lo coll.

La poc logrera guatlleta
vuit per vuit baratat vol,
i la tortoleta viuda
plora sos passats amors.

Canta lo passerell pardo,
i lo groguet verderol,
i lo cruixidell feréstec
va disparant com un tro»⁷⁶.

5. Les vies de comunicació

5.1. Els camins

La mobilitat humana obliga a l'obertura de vies de comunicació a través de les quals poder desenvolupar les seves activitats socials i econòmiques, que primer són elementals, de pas i circulació de persones i animals de bast, però que a mesura que s'intensifica la relació, la transhumància o el comerç, es van ampliant a través de vies de carro, carrerades i carreteres fins a confluïr en les modernes autopistes. Les fonts literàries de la comarca no van tant lluny i, encotillades tal vegada pel formalisme poètic, es limiten a esmentar els camins —els camins rals i les carreteres— i, en alguns casos com el que explica aquesta cançó de Ramon Bergadà, en al·lusió al camí que obre l'aigua

«El riu Francolí
ab el nom de Milans, va a l'Espluga
tot fent son camí»⁷⁷.

76.- Reproduïda a CORBELLA, *Vallfogona...*, 37

77.- *Full parroquial* (Constantí), 44 (1918), 3; ROVIRA, *Teatre...*, 57-58.

A Vallmoll, segons una cançó popular passada a poema per Verdaguer, existia un camí ral⁷⁸ festejat amb una certa ironia: «Per anar a Montblanc es passa per Lilla,/per anar a Vilabert, de la Riba per l'estret.»

Per copsar, però, la veritable realitat dels camins en una època determinada, no hi ha res com la lectura dels dietaris, ja que aquestes obres solen ser fruit de l'experiència personal —lluny dels amanits informes oficials— de manera que acaben per retratar-nos fidedignament la realitat. Per a aquesta comarca disposem de tres espills excel·lents posats en el camí, un pel baró de Maldà, a les darreries del segle XVIII; un altre per Artur Bladé, a la segona meitat del segle XX i, finalment, per Celestí Comaposada a la Baixa Segarra. Tots ells coincideixen en una imatge negativa dels vials: «Las roderas y rocas, unida la pujada, fèyan fer a la berlina uns patim-patams que a més nos la estréllan del tot. Y per no quedar nosaltres estrellats per tota la vida ab tals tostorrots, caminàbam y ab això nos ahorràbem de saltar dintre com una pilota, donant-nos don Pepe Alda y yo algun cop de cap. Ya era aquella una bona xeringa per lo Rafel cotxero y el delantero Rafel y en Pau lacayo; hi suarían, ab tot que no encara temps de calor, la moca.

«Y prenent lo camí de la dreita, circuhírem a Montblanch per part de fora fins a eixir a la carretera a las 6 horas y quart de la tarde, que-s veyá al sol per entre alguns núbols.

«Continuàrem lo camí passant per los llochs de Blancafort y la Guàrdia, caminant cotxe y nosaltres dintre, ab alguna suspensió de mals pasos, en dretura al poble de Solivella, ahont pensàbam fer nit»⁷⁹.

L'altra referència a camins que hem apuntat és la d'Artur Bladé i Desumvila, quan parla del trajecte de Montblanc a Tarragona pel coll de Lilla, fet l'any 1973, quan venia d'una trobada d'escriptors, però que a causa de les corbes i perillositat ell prefereix evitar fent marrada⁸⁰.

Per la Baixa Segarra Celestí Comaposada cita «el camí pedregós de la Sort del Savallà», el del Molí d'en Jaume, a Conesa; per Savallà del Comtat, el camí de les Muntiafanés, el Ravoll del Llamp i les carreteres de la Cirera i d'Albió⁸¹.

78.- Poema inclós a MARSAL, *Sarral*, 53.

79.- Rafael d'AMAT I DE CORTADA, BARÓ DE MALDÀ, Rafael d', *Miscel·lània de viatges i festes majors*, Edició crítica de Margarida Aritzeta, Editorial Barcino, Barcelona, 1994, 344.

80.- «Passem pel coll de Lilla. Porto jo el cotxe. És un camí que no m'agrada i em proposo de retornar a Tarragona per Barberà i Pla de Cabra», BLADÉ, *Viure... (1972-1974)*, 96-7.

81.- COMAPOSADA, *La sega...*, 84, 101, 135, 144.

6. La comarca

La delimitació geogràfica de la Conca de Barberà ve constituïda exclusivament pels termes situats dins la gran fossa excavada pel Francolí i pel riu d'Anguera i pels territoris que, sense pertànyer-hi geogràficament, hi foren afegits per la Ponència de la Divisió Territorial l'any 1935. Per això s'hi inclou una part de la dorsal de la Segarra històrica, a la conca del riu Corb, l'altiplà on es forma el Gaià o rodalia de Santa Coloma de Queralt, el terme de Vilanova de Prades, a la conca del riu de Montsant, i el terme de Senan, a la Conca del Segre. La literatura popular o culta serveix per a què aquests canvis geopolítics administratius penetren en la consciència de la gent i que aquesta acabi assimilant-los còmodament.

La primera referència literària a la comarca amb aquest nom la trobem en la crònica del viatge Alexandre de Laborde, a inicis del segle XIX; després en parlaran Eduard Toda, Josep Iglésies, Manel de Montoliu, Josep Pla i molts altres autors, sovint per oposar-se al concepte de província o regió. Recuperem, com a botó de mostra, un vell poema de mossèn Bergadà:

«Veyeu als peus encisera
la Conca de Barbarà
com una catifa verda»⁸².

La fixació del topònim també es troba en el nom d'un fenomen meteorològic que cita la gent de Vilanova de Prades, la Broma de la Conca, perquè puja de baix el fons de la comarca.

7. Els pobles

7.1. Els nuclis urbans

Tots els pobles, llocs, aldees i masades de la comarca es troben inscrits amb més o menys gruix en el llibre general de la literatura. Aquesta vinculació dels nuclis humans a la bibliografia és important perquè, directament o indirecta, està reflectint algun valor paisatgístic, humà, arquitectònic o intel·lectual del lloc. En darrer terme, la literatura ens estarà documentant el topònim i, a través de les seves variables gràfiques, potser subministrant pistes sobre llur evolució.

82.- IGLÉSIES, *Pere Gil...*, 195; 78. LABORDE, *Viatge...*, 204; TODA, *Poblet*, 21; *Full parroquial* (Constantí), 50 (novembre 1918), 3-4; IGLÉSIES, *Saó...*, 64-65; MONTOLIU,

En total són vint-i-dos els pobles que actualment donen caràcter oficial a la comarca, però aquest nomenclàtor de pobles també podem conèixer-lo, ampliat fins i tot amb llogarrets i masades, a través de la lectura d'un poema de 1918, escrit per mossèn Ramon Bergadà i dedicat al santuari del Tallat:

«Mireu los pobles a vols
coronant vostra capella:
Nalesch, Senant, Rocafort,
Forès, Belltall i Glorieta,
Vallfogona i Passanant
junt amb Albió i Ametlla,
Ciutadilla i Guimerà,
Vilet, Rauric i Granyena,
Preixana, Targa, Verdú,
Segura, Guàrdia, Conesa,
Bellpuig, Ibars i Golmés,
Gramuntell i Granynella,
Anglesola i Montornés,
Llorac i Vilagrasseta,
Pira, la Riba, Montblanc,
Blancafert i Solivella,
Barbarà, Cabra, Sarreal,
Vilavert i Prenafeta,
Vimbodí, l'Albi, Tarrés,
Borges, Vinaixa i Arbeca,
Montblanquet, Fonoll, Vilàs,
Masdenbodia, Fullea,
l'Espluga de Francolí,
tots los pobles d'eixa terra,
Rocallaura sobre tots,
que's l'estoig de la joieta,
lo gerro d'or de la fló,
la conquilla de la perla»⁸³

Alguns d'aquests pobles apareixen citats en l'onomàstica dels fenòmens meteorològics comarcals, com el Bromall de Vilanova a Senan, esmentat a Vimbodí, on diuen que portarà aigua.

83.- *Full parroquial de Constantí* (Constantí), 51 (desembre 1918), 4.

7.2. Els barris

Els barris són fruit d'expansions urbanístiques o de divisions administratives municipals i solen portar un nom vinculat amb la tradició del lloc —a vegades imposat, especialment a l'època contemporània. En aquesta comarca, on els pobles són petits i les ciutats no són grans, n'hem trobat pocs de registrats en la literatura. El més important i que ens serveix de referent, és el Capuig de l'Espluga, que agrupa el nucli de cases del barri Alt, en contraposició al de Baix:

«un pendís amb cases blanques
—el Capuig li solen dir—»⁸⁴.

A Pira també trobem els barris de Pireta i Piroia, introduïts a la literatura per mossèn Ramon Muntanyola, i a Santa Coloma de Queralt, la Ràpita⁸⁵.

7.3. Els carrers

La nomenclatura dels vials urbans es troba igualment documentada a la literatura, tot i que ben escassament en aquesta comarca a causa de les característiques urbanístiques dels pobles, com ja hem advertit. Són pobles tant petits i personalitzats que hom pot arribar a identificar els seus carrers a través de l'olor del most —com fa mossèn Ramon Muntanyola— o aixecar acta de les seves mesures o llur escenografia a partir dels records infantils i juvenils⁸⁶.

I en determinades ocasions el topònim pot fer referència a determinada activitat industrial o edifici singular que es trobés en el carrer, el qual acaba influïnt en la denominació general del lloc. En unes memòries de mossèn Lluís Saragossa es parla d'una persona que «vivía en el mateix carrer del convent dels pares paüls», de l'Espluga de Francolí i Maria Albareda al·ludeix al carrer de les Carnisseries de Santa Coloma de Queralt⁸⁷. El carrer Major no hi pot faltar en cap poble, i pel que fa al de Conesa —exemple general— ens el cita Celestí Comaposada a l'obra ja esmentada en diverses ocasions.

83.- *Full parroquial de Constantí* (Constantí), 51 (desembre 1918), 4.

84.- MUNTANYOLA, *Llocs...*, 126, 129.

85.- MUNTANYOLA, *Llocs...*, 153; «Així, doncs, les grans batusses tenien lloc a la tarda, després de l'escola, pels volts del poble: a Alcarràs (un turó pelat que hi havia més amunt del barri de la Ràpita)», CARRERAS, *Entre el serè...*, 48.

7.4. Les places

Tot llegint versos podem saber com és l'arquitectura d'una determinada plaça: si és feta amb pedres d'or —carreus de gres—; què compon la seva ornamentació —arbres, pedrissos— o si és antiga i rònega, com la d'en Canós a l'Espluga de Francolí, que a més té forma d'olla⁸⁸.

I, en el cas de Montblanc, l'urbanisme de la seva plaça major també queda dibuixada en l'obra d'autors tan allunyats en el temps com Henri Cock i Ramon Muntanyola. El notari i arquer del rei Felip I de Catalunya, escrivia: «La República se gobierna por tres cónsules y un baile que administra la justicia en nombre del Príncipe. Su casa es en la misma plaza, y la plaza está en el medio del lugar y es cuadrada»⁸⁹. I en el segle xx el capellà Muntanyola rubricava aquella cita del siscents:

«La pedra, senyorial,
en la Plaça porticada»⁹⁰.

També trobem inventariada la plaça de Conesa: «Havíem arribat a la plaça mig porxada, al racó de la qual hi ha la centenària església, que llueix un doble arc esplèndid...»⁹¹.

7.5. Els racons

El disseny urbanístic d'alguns pobles ha creat espais idonis per fer parada o recés, minúscules places com aquesta de Savallà del Comtat: «Havíem de passar per davant del racó de l'Emília, on cada dia hi havia la colla de badocs que feien la fotografia del que portaves, de l'hora que feies...»⁹². Un retrat impressionista, certament!

7.6. Els establiments de restauració

7.6.1. Els hostals

Tenint en compte que els escriptors solen ser viatgers qualificats i experimentats i que els miralls posats en llocs públics donen molt de joc, tot el que fa referència a literatura d'hostatgeria acostuma ser interessant, ja que

---

88.- MUNTANYOLA, *Llocs...*, 129, 137-138.

89.- PORTA, *Montblanc*, 42.

90.- MUNTANYOLA, *Llocs...*, 147.

91.- COMAPOSADA, *La sega...*, 136.

92.- COMAPOSADA, *La sega...*, 79.

tant hi podem trobar l'anunci de cases de menjar o per dormir com detalls sobre camins, llocs o fets diversos. Pel que fa a la comarca, tenim detallats exemples facilitats majoritàriament per Rafael d'Amat i de Cortada, baró de Maldà: «Lo hostel pintaba medianament, vull dir que-m paregué molt millor que-l de la Farigola y més que-l de la Riba. Pau Mas, ab lo meu catre a coll, anaba enderezant-lo per allí dintre en un racó de aposento. Los cotxeros, desenganxar las mulas de la berlina y entrar-las a l'estable. Lo Po sastre, en punt al *tibi dabo*, en la cuyna de l'hostal.

«Lo següent matí, dimecres, 8 de maig, nos llevàrem a 4 horas y prompte tot aquell ambalum de cotxe, bèstias y personas tocàrem los andurrials cap a la montanya del Tallat ab saliva dejuna.

«Antes de eixir de Solivella entrí ab lo hostaler a la parròquia nova de pochos anys y, resat un o dos parenostres, isquí a fora per posar-nos en marcha, suposat tenir que fer 6 horas de mitja jornada fins a la vila de Tàrraga, ab la intenció de quedar-nos a dinar en aquell hostel.

«En las inmediacions de la montanya y hermita de Nostra Senyora del Tallat hi ha un hostel sol, ahont hi prenguérem xocolate o digam esmorsàrem (y que ganas teníam valga'ns sant Antoni!). Dos llescas de aquell pa tant gustós que-ns duguérem de Solivella éran pocas, per consegüent tres o quatre més n'i afegírem. Y cop de sucar pa dins de la xicra ab lo xocolate. Per cosa estraña, en lo mes de maig tiritàbam casi de fret, havent-nos obligat pèndrer-lo, escalfant-nos, en aquella cuyna de l'hostal.

«Descansat que hagué lo bestia, pres pienzo y nosaltres llestos de la xaculatòria, proseguírem la mitja jornada ficats entre montanyas y collats, ab la montanya del Tallat, que dexàrem a la esquerra, y de seguida altres montanyas ab lo poble de Rocallaura a dextris, en lo cim casi de aquella cordillera, veyent-se lo campanaret de una paret sola, ab un parell de finestrals que se'n passaba la caló, ab dos campanetas»⁹³.

La modernització literària dels hostals ens arriba de la mà d'Artur Bladé, que al·ludeix a un establiment modern de restauració auspiciat per Lluís Carulla en els anys seixanta del segle passat, segons una anotació de dietari del dia 27 de febrer de 1969, amb motiu d'una conferència que va dictar sobre Pompeu Fabra: «El Casal de l'Espluga, pagat pel senyor Carulla, és una obra que fa caure de cul. No hi manca res. Vam veure'l tot i vam fer una mosada en el propi restaurant —dit del Senglar— on hi ha un foc, amb xemeneia de campana, de castell feudal; i un simulacre de celler (amb dues botes i premsa de fusta amb tots els atuells) bastit amb coneixement de causa. Els llantons del sostre són armats amb ceps autèntics. Hi ha molts altres detalls (porrons, calderons,

---

93.- AMAT, *Miscel·lània...*, 345-6.

94.- BLADÉ, *Viure...*, (1972-1974), 96-7.

etc.) de gust»⁹⁴. I més endavant, en una altra inscripció, ara del dia 4 de febrer de 1973, amb motiu d'una trobada d'escriptors: «Sota un sol d'una gran lluminositat (no hi ha un núvol en tota l'amplada del cel) anem la dona i jo a dinar a El Porc Senglar de l'Espluga. (...) Arribem davant del Casal (el bell edifici regalat als espluguins pel senyor Carulla) poc abans de la una. Vol dir que tenim temps de donar un tomb i de treure unes fotos del frontispici on flamegen diverses banderes i, entre elles, la nostra»⁹⁵.

Per Llorac, les fonts literàries esmenten l'Hostal de l'Aregada, sense que se'ns expliqui la raó d'un nom tant quaresmal; pel terme de Santa Coloma de Queralt hom cita l'Hostal de la Banya, i en els poemes d'Adolf Andreu apareixen diversos establiments de Sarral⁹⁶.

7.6.2. Fondes

En una altra categoria d'establiments de restauració, ens trobem ara amb les fondes. Entre les historiades, prestigioses i conegudes de la comarca apareixen les fondes dels Àngels i del Colom, obertes des de fa més d'una centúria i citades per alguns escriptors. D'una d'elles en parla Olga Xirinacs: «A la fonda Colom, de Montblanc, trobem els Mallol i parlem de Farena i de les muntanyes de Prades»⁹⁷.

7.6.3. Tavernes

Les tavernes són botigues populars, llocs de reunió i trobada d'oci i negoci, a vegades anunciades amb una branca de pi posada a la llinda de la casa —rètols precursors dels neons de llum, dels quals en parlava la troica composta per Maiakovski (llegiu llibres de ferro), James Joyce (rètols multicolors) i Salvat Papasseit (llegiu lletres de neó):

«Una plaça molt oberta
i un balcó amb un brot de pi»⁹⁸.

94.- BLADÉ, *Viure...*, (1972-1974), 96-7.

95.- BLADÉ I DESUMVILA, A. *Viure a Tarragona (Fulls d'un Dietari 1966-1969)*. Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV. Tarragona, 1989, 169-170.

96.- COMAPOSADA, *La sega...*, 95; CARRERAS, *Entre el serè...*, 104; AA.DD, *Miscel·lània sarralenca. VIII centenari de la fundació de Sarral, 1180-1980*, Sarral, 1981, 251.

97.- XIRINACS, *Música...*, 26.

98.- MUNTANYOLA, *Llocs...*, 126.

A Llorac trobem la Taverna del Nardo i la de cal Llúcio vell, segons recorda Comaposada en la seva obra de records dels anys cinquanta del segle XX.

7.6.4. Cafès

La modernització del llenguatge i la imposició de determinades begudes a fet que la típica taverna derivés en cafè. En el tombant del segle XIX al XX aquests establiments proliferaren, i els seus noms reflectien tendències polítiques, lingüístiques econòmiques i culturals, com es cospa a l'obra literària de Josep Moix per Santa Coloma de Queralt: cafès d'El Pallot, d'Espanya, de L'Artesana, de L'Estrella, de La Columbense, de La Constància, de la Joventut Nacionalista, de La Paloma, de La Violeta, del Centre Republicà, del Comercio, del Jardín i del Requetè⁹⁹.

7.6.5. Barberies

Un altre tipus d'establiment que ultrapassa l'activitat professional per derivar en lloc de reunió i de tertúlia, són les barberies, anunciades amb distintius de color blanc i vermell o blau i vermell en recordança de la seva antiga activitat d'arrencaqueixals. A l'obra memorialística de Josep Moix sobre Santa Coloma de Queralt, en trobem una bona mostra: Ca l'Alexandro, al carrer dels Marxants; Ca l'Anchita, a la plaça d'Amunt; Cal Calamanda, al carrer Major, i Cal Quim Torres, a la plaça d'Avall¹⁰⁰.

8. Construccions singulars

Entre els edificis i les construccions públiques importants, les de caràcter hagiònim són les més prolíxes i comuns en el catàleg patrimonial dels pobles, des d'ermites a esglésies passant per creus de terme, campanars, capelles o tombes personalitzades; però també cal comptabilitzar l'arquitectura civil i militar: castells, hospitals, masos, ponts...

99.- Josep MOIX MARIMON, «Sastre Martinet» (Martí Mas Gené): *Del meu poble del temps vell*. La Segarra, Associació Cultural. Santa Coloma de Queralt, 1996.

100.- *Ibidem*.

8.1. Poblet

De l'onomàstica literària d'aquest monestir cistercenc n'hem parlat bastament en un altre treball ¹⁰¹, i ara només caldria afegir-hi alguns topònims moderns, introduïts pels monjos que l'any 1940 van reinstaurar la vida monàstica en aquest lloc. El pare Agustí Altisent en citava alguns en una nòtula:

La Sibèria, referida a dues cambres situades al Nord, amb finestres obertes enfront de la Serra del Tallat, en l'edifici anomenat casa del Patronat o casa d'En Toda.

El Pas de les Termòpiles, aplicat al corredor que comunica el claustre central amb el claustre de novicis, passant paral·lelament arriat al costat meridional de la biblioteca actual, antiga sala de monjos¹⁰².

8.2. Santa Maria

Un edifici parroquial comú a tots els pobles és l'església, en alguns casos definida pels escriptors amb el terme de *catedral*, signe de la consideració rellevant que els fidels li donen a causa de les seves característiques arquitectòniques o per la dignitat de llur centralitat en la geografia religiosa. És el cas de Santa Maria de Montblanc (segle XIV), segons el rebateig realitzat per mossèn Muntanyola¹⁰³.

8.3. Convent de Sant Francesc

Es tracta d'una església monestir del segle XIII, descrita el 1585 pel notari i arquer de la guàrdia reial Henri Cock, acompanyant de Felip I o II de Castella, en el viatge de Castella a Saragossa: «El monasterio de San Francisco está al mediodía de la villa»¹⁰⁴. D'aquest edifici també en parla Rafael d'Amat, de viatge vers altres terres ponentines: «Passarem per lo costat de la iglésia y convent de Sant Francesch luego de entrats a la vila, que dexàrem a dita iglésia y convent a mà esquerra»¹⁰⁵. Finalment, l'edifici el cita mossèn Muntanyola, que el relaciona

---

101.- La relació de referències literàries sobre Poblet, entre el segle XII i XXI, es troben recollides a PEREA, *Poblet...*, 289-317.

102.- Pel que fa a la nòtula sobre topònims moderns del monestir, vegeu Agustí ALTISENT, «Dos renoms de lloc, d'època contemporània, al monestir de Poblet», Sd'O, XVIII (1984), 23-4.

103.- MUNTANYOLA, *Llocs...*, 146-7. Un altre autor ja havia fet la comparança entre els temples del país: «La iglésia major de Montblanc, pariona de la de Santa Maria del Pi a Barcelona hermosíssim temple català de pura raça»; Josep PIN I SOLER, *Articles i discursos, proses disperses*. Arola editors. Tarragona, 2005, p. 198.

104. PORTA, *Montblanc*, 42.

105. AMAT, *Miscel·lània...*, 344.

amb el cèlebre franciscà Anselm Turmeda (s. XIV-XV) i el cistercenc Pere Marginet (s. XV):

«a Sant Francesc, –on Turmeda
planejava amb Marginet
la fugida de la cleda»¹⁰⁶.

En determinades ocasions la referència culta ens proporciona pistes sobre la situació de l'edifici: si es troba malmès o com és el seu entorn, les seves influències i relacions socials i culturals, etc.

8.4. Convent de la Mercè

És el santuari del Miracle o convent de la Mercè (s. XIV). En el mateix document literari atribuït a Henri Cock trobem la referència al monestir de l'orde dels mercenaris, que en el darrer quart del segle XVI també es trobava ensolit i els seus frares enclaustrats a la capital diocesana: «El tercero de los Mercedarios se cayó de viejo y no tiene más que las paredes, y sus religiosos por no morir de hambre se fueron (a) vivir a Tarragona»¹⁰⁷.

8.5. Santuari de la Serra

Conegut també per Santa Clara (s. XIII). La primera nota literària que fa referència a aquest monestir montblanquí la devem al ja citat notari Henri Cock: «el de Santa Clara al poniente, fuera de la villa, en un otero»¹⁰⁸. També ha estat àmpliament citat en obres poètiques i en la literatura gogística; mossèn Muntanyola ens en dóna un altre registre onomàstic, que després ampliarà Dolors Bofarull:

«T'engronxen àngels i segles,
i els dols no t'arnen el bes...
Serà que tens, a la Serra,
la Font, la Vida i l'Estel?»¹⁰⁹.

106.- MUNTANYOLA, *Llocs...*, 147.

107.- PORTA, *Montblanc*, 42.

108.- *Ibídem*.

109.- MUNTANYOLA, *Llocs...*, 146.

La poetessa Dolors Bofarull situa el santuari «Dalt un turonet d'argila», des d'on la imatge mariana vetlla pel territori i els fidels¹¹⁰.

8.6. Sant Miquel petit

Es tracta d'una ermita construïda en el segle xv, emplaçada a l'Espluga de Francolí. El lloc és celebrat per un poeta anònim, l'any 1918, quan diu que aquesta Maredeu guaita sobre el riu¹¹¹. D'altres escriptors valoren la panoràmica que des de la seva alçada es pot veure, com Ramon Bergadà, que la cita amb la metàfora del «balcó obert» als panorames comarcals. Tanca la ronda poètica sobre aquest lloc el pare Bou, que de Poblet estant en fa l'elogi:

«El xiprer amunt s'afanya
prop del Set que neix joliu.
Sant Miquel de la muntanya
Tosca. Quin rocam de niu!»¹¹².

La gent també esmenta dues boires relacionades amb aquesta ermita, la Caputxa de Sant Miquel —»petita boira que sobreïx pel cim d'aquesta muntanya, i que ve del Gaià», segons reconeixen a Montbrió de la Marca, Santa Coloma de Queralt i Pontils—, i la Catxutxa de Sant Miquel —a Senan diuen «que quan nevava a l'ermita d'aquesta muntanya, restava com isolada i semblava que la muntanya portés 'catxutxa' o sigui gorra» segons reproduïm de l'obra d'Albert Manent sobre núvols i boires de la Conca.

8.7. El Tallat

L'advocació d'aquest antic priorat i santuari (s. xiv) emplaçat a Montblanquet, concentra la religiositat popular d'un ampli radi intercomarcal i és per això que les referències literàries que hi al·ludeixen són tant disperses com inabastables. Una altra vegada el baró de Maldà ens subministra informació del lloc per l'època setcentista: «Luego de eixits de Montblanch ya descubrirem als caps de las mulas, molt distant, a la montanya, capella, y hermita sobre,

---

110.- DOLORS BOFARULL DE FERRÉ, *Quan el cor canta*, Gràfiques Moncunill, Valls, 1986, 157.

111.- *Full parroquial* (Constantí), 44 (agost 1918), 3.

112.- MUNTANYOLA, *Llocs...*, 133; BOU, *Vida...*, 150.

de la Mare de Déu del Tallat y al poble de Solivella en el pla, una hora més ensà de la dita montanya del Tallat y altres montanyas»¹¹³.

Altres autors com Ramon Bergadà, en l'esclat de la vintena centúria, del santuari estant ens descriuran la visió de la plana estesa als seus peus com un mantell, amb Sant Roc i la Bovera identificables en un paisatge dilatat per la calitja.

8.8. Sant Joan de Montblanc

Ermita (s. xv) posada sota l'advocació religiosa de sant Joan Baptista, emplaçada en un lloc talaiat (680 m d'alt) i amb esplèndides vistes sobre els paratges de l'entorn. Un poema del primer quart del segle xx la descriu en aquests marc paisatgístic:

«a dalt, Sant Joan,
esguarda els verds que s'escalonen
i es fonen al barranc»¹¹⁴.

Una vella corranda d'abast comarcal evoca aquest indret relacionant-lo amb la joventut i el festeig, circumstància que es donava en la majoria de llocs de culte erigits al camp o boscos: «Sant Joan de la muntanya/baixeu aquí baix al pla;/les xiquetes de Montblanc/us vindran a visitar.»

També trobem el Núvol o Boira de Sant Joan, que segons l'inventari de boires i núvols de Manent «surt damunt l'ermita d'aquest nom, a la zona sobre Montblanc i és auguri de tempesta o canvi de temps».

8.9. Ermita de la Santíssima Trinitat

A l'arxidiòcesi tarragonina hi ha escassos hagitopònims que facin referència a aquesta advocació religiosa. Les coordenades geogràfiques de l'ermita la situen al nord de l'Espluga i, a banda d'estudis històrics específics realitzats pel cistercenc Josep M. Bou, també disposa d'abundants referències literàries des d'inicis del segle xx fins a l'actualitat. Per exemple, Ramon Bergadà cita l'Espluga de Francolí que «Com a joia tens l'ermita/de la santa

---

113.- AMAT, *Miscel·lània...*, 344; el poema de mossèn Bergadà es troba en el *Full parroquial* (Constantí), 44 (agost 1918), 3. Un altre escriptor explicava l'enclau de l'ermita: «Al peu del cingle on se trobava s'estenien planúries de l'Urgell, boscúries de la Conca, rocams de la Segarra e davant del catiu, tocant-la casi, l'ermita s'aixecava, mística, del tallat.», PIN I SOLER, *Articles...*, p. 135.

114.- Himne a Montblanc (a. 2000). Text i música de Josep M. Amorós i Bayer.

Trinitat»¹¹⁵. Un altre fill del poble, l'espluguí Ramon Muntanyola, es refereix al lloc al·ludint al boscatge que en aquells moments protegia el temple i la font del seu rodal:

«Graciosa Ermita
de la Trinitat
on la font crepita,
i on el sol no hi bat»¹¹⁶.

Certa cançó popular menciona una trilogia d'ermites emplaçades en aquest territori montblanquí, assenyalant-les-hi diverses característiques geogràfiques: «Sant Miquel al peu del bosc,/Sant Joan a la muntanya,/Santíssima Trinitat,/en quin barranc sou posada!»

8.10. Els Sants Metges de Sarral

L'hagiotopònim es refereix a l'ermita de Sarral, bastida entre els segles xv-xvi molt venerada a la comarca i citada sovint en la literatura popular — goigs, corrandes i cantiris. Ha estat versada per Adolf Andreu i especialment per mossèn Muntanyola que li va dedicar aquest poema:

«Pedrera d'imatges,
mà esquerra i comerç,
hereus i colònies
per tot l'univers»¹¹⁷.

8.11. Santuari de la Mare de Déu de Montgoi

Aquest és un lloc de culte mil·lenari, que vincula el cristianisme amb les antigues pràctiques maials que devien celebrar-se en aquests llocs encimats, tocats pel sol i els vents i sota la protecció directa del cel, d'on prové la llum i la rosada. Les restes arqueològiques trobades a Vilaverd confirmen aquests lligams i l'evocació literària, no científica però intuïtiva, així ho constatava: «Restes prehistòriques de més de mil anys abans de Crist trobades a la cova de Cartanyà, evoquen clarament un poble que es trobava a gust en aquestes

---

115.- *Full parroquial* (Constantí), 150 (gener 1923), 4.

116.- MUNTANYOLA, *Llocs...*, 132. D'aquesta ermita també en parla un monjo pobletà: «Entre penya adornada,/fonts i ocells tens per bressol/Trinitat fondal de Vida,/fresca obaga al bat del sol», BOU, *Vida...*, 150.

117.- MUNTANYOLA, *Llocs...*, 161.

terres i ens parlen també d'unes arrels que han arribat fins als nostres dies sota el símbol de la Mare de Déu de Montgoi»¹¹⁸. El santuari fou bastit en el segle xv, però el culte cristià ja es documenta des del segle xiii.

8.12. Els campanars

El cloquer d'una església no acostuma a donar topònim, però a nivell popular se'n troben alguns de destacats, amb entrades informatives d'especial interès històric malgrat que el servidor sigui la literatura. Hem trobat qualche exemple, un d'ells referit al campanar de Vallfogona, on el poeta Josep Civit el vinculava a l'atac iconoclasta d'un determinat període del segle xx:

«Bloc massís que ens guardes les campanes
(...)
Tens clavades unes bales de martiri
bales d'un canó que et volia trontollar
(...)
En tes pedres hi ha gravada nostra història
grans de rosari d'un breu caminar...»¹¹⁹.

Un altre testimoniatge de caràcter literari molt interessant —després ho justificarem— sobre aquest mateix campanar de Vallfogona és el servit pel Dr. Garcia, el qual deixa constància de l'estat de la seva obra en el segle xvii:

«Assí no hi ha campanars
rodejats de senys que pesen,
de vuitanta a cent quintars,
ab los capitells que besin
los esfèrics sostres clars.
Més per só no estimin poc
la campana d'aquest lloc
ab dos estaques tinguda:
puig sabem, que no està muda
a consell, a temps, ni a foc»¹²⁰.

En els versos d'aquest poema se'ns forneix d'informació històrica sobre les campanes —arquitectura de l'obra, pes dels instruments i significat dels

---

118.- PUJALS, *De bat a bat...*, 136.

119.- Josep M. PRATS BATET, *Blancafert*, Col·lecció la Creu de Terme, Cossetània edicions, Valls, 1998, 44.

120.- CORBELLA, *Vallfogona...*, 63.

tocs— i també filològica —seny, sinònim de campana, un terme en desús des de fa temps. Però en tot cas el que volíem subratllar d'aquesta informació literària és com s'utilitzaven les campanes quan la parròquia encara no havia construït el corresponent cloquer: Vicenç Garcia al·ludeix a «dues estaques», que és on es trobaven col·locades les campanes per fer-les ventar. Aquesta informació podem empeltar-la a la documentació històrica de manera que ens resulti entenedora als ulls d'avui. Vegem per això un text del baró de Maldà referit a un altre poble de la comarca, Vilaverd: «y, prenent lo camí de la esquerra y costa amunt, passàrem per un lloch nomenat Vilabert, que-m paregué ser del temps de Matusalem per lo tant rònach o vell. Y las campanas de aquella iglésia, per falta de campanar, quedàban penjadas dintre de una porxada»¹²¹.

Totes aquestes informacions subministrades per fonts literàries no es poden rebutjar en investigacions científiques, ja que són portadores d'informacions que potser no trobarem en els documents pròpiament històrics.

El mateix baró de Maldà torna a fer de notari de l'estat d'obreria d'un altre cloquer, el de la parroquial solivellenca: «Reparàbam la parròquia de Solivella ab son campanar nou»¹²².

Mossèn Muntanyola, cloent la tanda de cites erudites sobre aquests cloquers, al·ludeix a d'altres torres amb referències a l'esveltesa de la seva arquitectura —alta i espigada la d'Espluga de Francolí—, gràcies a la qual arriba a «emmirallar-se al riu»; o bé aquesta al·lusió als senys de Santa Maria de l'Espluga, que el poeta vincula a la fe i el pairalisme:

«Campanes, digueu quin vent
remou les llars i la cendra
i deixa intacta, la Fe?»¹²³.

8.13. Tombes

Les tombes tampoc acostumen a tenir entrada a l'onomàstica —contràriament a les fosses comunes, carners, vasos i canyets d'un temple o cementiri—, però poden ser esmentades de manera singular vinculades a una confraria, gremi o peculiaritat religiosa. La informació sobre sepulcres que trobem a la literatura pot ser útil per conèixer informacions històriques o llegendàries sobre la persona o circumstàncies de la seva mort, o del mateix edifici. A través d'unes dècimes del rector Francesc Vicenç Garcia, dedicades a un escolà seu mort als dotze anys, no solament ens assabentem de la gran

---

121.- AMAT, *Miscel·lània...*, 344.

122.- AMAT, *Miscel·lània...*, 344.

123.- MUNTANYOLA, *Llocs...*, 146

estima que el capellà tortosí li professava, sinó també del seu lloc d'enterrament, a la mateixa parròquia, sota la pica d'aigua beneïda:

«Ací jau un escolà
del temple de Vallfogona,
que dol i llàstima donà
als bronzes que repicà:
en los breus anys que logrà
tan bon designi prengué,
que de dotze que en visqué,
sis a l'església en serví;
i a millor vida partí
lo qui la partí tan bé»¹²⁴.

8.14. Els castells

L'arquitectura militar té en els castells un altre exponent d'interès per l'onomàstica, àmpliament citada pels autors, a vegades amb detalls d'observació que ajuden a conèixer la seva història local o nacional.

8.14.1. De Solivella

Alçat per la família Llorac entre la fi del segle xv i els inicis del xvi, de caràcter sumptuós, voltat de fossats, murs i contramurs. En el segle xviii, però, pertanyia a una altra nissaga, segons la literatura que l'esmenta: «Reparàbam la parròquia de Solivella ab son campanar nou y a l'acercar-nos-hi al castell del(s) senyors Vilalbas»¹²⁵.

8.14.2. Dels comtes de Savallà

Antiga residència senyorial (s. xv-xvi) habitada pels Boixadors i més tard pels comtes de Savallà. Però el pas del temps no perdona vides ni hisendes —*tempus fugit*—, com ens recorda Muntanyola en la referència sobre aquest castell:

«Els Comtes ja tots fan malves,
el castell en enderroc.»

124.- CORBELLÀ, *Vallfogona...*, 59

125.- AMAT, *Miscel·lània...*, 344.

La descripció física d'aquest edifici ens la proporciona Comaposada: «La paret del castell de Savallà té la façana principal de cara al migdia...»¹²⁶. L'atenta observació dels pagesos ha vist, en l'ombra que el sol produeix en algunes finestres gòtiques del castell, unes burques que assenyalen determinades hores del dia: les 9, temps de la primera beguda; les 10, segona beguda...

8.14.3. *El Palau o castell de Santa Coloma*

Del castell de Santa Coloma de Queralt —anterior al segle XVII— disposem d'informació literària respecte a la noblesa del propietari i llur poder jurisdiccional: «està a prop de Santa Coloma [de Queralt], castell que pertany a un gentilhome i en què, per privilegi, no hi pot actuar la justícia del rei, raó per la qual és un refugi de lladres en els latrocinis dels quals hi té participació el gentilhome esmentat, i per això estan tots segurs»¹²⁷.

8.14.4. *De Forés*

A Forés el castell ha desaparegut —no en queda ni rifa ni rafa—, però la seva memòria perviu adaptada en noves contalles i poemes, com el que escriu Joan Margarit, vinculant-lo amb la reialesa màgica dels contes i amb històries populars de caire universal¹²⁸.

8.14.5. *De Conesa*

A tocar de l'església parroquial de Conesa es troba la casa delmera, bastida al lloc del castell dels Montpaó —castllans de la vila. Apareix citat en un obra memorialista i derivat en nom de casa: «Cal Gallart al fons, castell noble i altiu»¹²⁹.

8.15. **Hospitals de Montblanc**

Sembla que l'antic hospital montblanquí va lligat a Sant Bertomeu, citat en el segle XIII, però aquest va deixar de funcionar molt aviat, en bastir-se el nou edifici de Santa Magdalena. Muntanyola s'hi refereix esquemàticament: «Pedra als temples, l'Hospital»¹³⁰.

126.- MUNTANYOLA, *Llocs...*, 162; COMAPOSADA, *La sega...*, 27ss.

127.- BALANÀ, *Visió...*, 116.

128.- MARGARIT, *Poesia...*, 125.

129.- COMAPOSADA, *La sega...*, 136.

130.- MUNTANYOLA, *Llocs...*, 147.

8.16. Muralles, torres, merlets, portals i baluards

Aquestes construccions de caràcter defensiu —i comunidor— han generat força noms en la literatura —començant pels llibres bíblics—, ja que tothora calia conèixer amb precisió passos, torres, corredors i llocs de vigilància per tal de fer efectiva la seguretat del grup i de les seves hisendes. Molts d'aquests noms avui s'han perdut, suprimida la funció defensiva per la qual foren construïdes, i sols s'han conservat els generals. El testimoni dels literats torna a ser recurrent per al nostre propòsit:

«emmurallat de la vila,
on el passat és un cos
que sua, creix i s'enfila»¹³¹.

Un element arquitectònic fonamental de les muralles són les portes d'accés, denominades portals i generadors de topònims, segons sigui el seu emplaçament o característiques. En trobem a Santes Creus —el «de l'Assumpta»— i a Montblanc, amb lírica de Santesmases o amb la precisió matemàtica de Josep M. Poblet:

«Les torres són trenta-quatre,
de portals no n'hi ha tants,
al cor del poble la Verge
i l'ermita dalt de dalt»¹³².

Maria Albareda ens parla del Portalet i del Portal del Vicari, a Santa Coloma de Queralt; Dolors Bofarull, una altra escriptora lírica, escrivia: «Les muralles i merlets/són els més nobles genets». Però també trobem referències a d'altres obres murallades més humils, com les referides a Conesa, o el Baluard de Sarra, versificat per Adolf Andreu¹³³.

8.17. Ponts

Per superar l'obstacle d'un curs fluvial l'arquitectura civil ha construït ponts d'acord a les funcions que havien de tenir i als recursos tecnològics de l'època: des de fusta, pedra, formigó o ferro, als passos de barca, dels quals

---

131.- Ibídem; COMAPOSADA, *La sega...*, 136.

132.- SANTESMASES, *Santes Creus...*, 65.; Josep M. POBLET, *La Montblanquina*.

133.- BOFARULL, *Quan el cor...*, 157; AA.DD, *Miscel·lània...*, 242.

ens dóna puntual referència la literatura onomàstica. A la comarca localitzem el pont de Ferro de Picamoixons, per sobrevolar el riu Brugent al seu pas per la vila ¹³⁴ i el de carreus medievals de Montblanc, de diversos ulls, descrit en el segle XVI: «Está situada entre las sierras á la ribera de Francolín, que pasa por levante della, y hay un puente de piedra con cinco ojos donde el rio pasa en el norte»¹³⁵. Muntanyola també al·ludeix a aquesta construcció poc menys que per humanitzar-la:

«El Pont —talment de diable
desavesat de fer el mal»¹³⁶

Altres ponts passats per la literatura són els d'Albió —sobre el barranc de les Mates, a Savallà del Comtat— i el de Conesa, molt esbaldregat a mitjan segle XX, segons les memòries del pagès Celestí Comaposada.

8.18. Les creus de terme

Per tal de marcar el territori —en clares divisions termenals— o d'encomanar el vianant quan iniciava el viatge —cruïlles de camins o eixides de la vila—, antigament hi havia el costum d'instal·lar en el lloc símbols religiosos, creus preferentment, a vegades amb un santcrist o la imatge d'un patró o marededéu en el seu revers. A l'Espluga de Francolí trobem la Creu de Miramar.

«Si a Llevant tens la creu santa
més al Nord veus lo Tallat,
des d'allí, la Verge santa
va mirant sota sa plana
ta creixença de ciutat.»

A Conesa trobem una altra creu «emmarcada damunt d'una columna de pedra»¹³⁷, però sabem que n'hi ha dues, la Creueta, al camí de Forès, i la Creu, al camí de Santa Coloma (s. XIV). Les fonts literàries també citen les creus dels Comtes i dels Penjats, a Santa Coloma de Queralt.

134.- *Full parroquial* (Constantí), 44 (agost 1918), 3.

135.- PORTA, *Montblanc*, 42.

136.- MUNTANYOLA, *Llocs...*, 147.

137.- (Ramon Bergadà), *Full parroquial* (Constantí), 150 (gener de 1923), 3; per Conesa, COMAPOSADA, *La sega...*, 144.

9. Les partides de terra

Les memòries del pagès Celestí Comaposada ens aporten alguns noms de partides de terra de Savallà del Comtat, a la Baixa Segarra: Els Solans, la Sort de Savallà, la Feixa i la Pesarrodona.

Determinades boires i núvols es troben igualment relacionades amb noms de partides de terra o accidents geogràfics: a Prenafeta, la tradició oral reconeix la Boira del Clot de la Sumerota, que és una partida de terra del seu terme; a Rocafort, la Boira de Coma d'Heures; a Conesa, Montbrió de la Marca, Rocafort de Queralt i Sarral anomenen la Boira o Boires de la Font de N'Erola, que és el topònim d'un lloc damunt de Poblet; i a Vimbodí, citen el Bromall de la Pena a Tarrés.

L'escriptora colomina Maria Albareda, en els seus contes costumistes, inclou qualque referència a partides de terra: Els Mercadells, el Coster del Vermella...

10. Els trossos de terra

Les fonts memorialistes de Comaposada i de Carreras ens faciliten els noms de trossos de terra com els Ibols de cal Solé i les Bardines, localitzades al poble de Savallà del Comtat, i la Comadebigues, a Santa Coloma de Queralt.

11. Els masos

La colonització del camp ha fet que s'haguessin d'erigir construccions per acollir persones, animals i collites, evitant excessius desplaçaments als vilatges. Aquests habitatges s'anomenen *masos* i la seva proliferació es troba en relació amb la seguretat, l'extensió territorial del terme i el tipus de conreu predominant, entre altres factors no menys importants i decisius. La Conca de Barberà no és una comarca que hagi tingut històricament masades ni masos importants, sinó més aviat simples masets i alqueries, i el fet troba correspondència en la literatura onomàstica, ja que hi ha escasses referències a aquests tipus de residències rurals. En el llibre de memòries de Lluís Saragossa, ja esmentat, en trobem alguns de l'Espluga: Mas d'en Xup, de Pont...¹³⁸. El més cantant però és un de Forès:

«A la Bassa de Forès
hi canta una calàndria;
i, al mas de la Titota,
hi ha un moixonot»¹³⁹

138.- SARAGOSSA, *Records...*

139.- ESCUDERO, 58-59; SARAGOSSA, *Records...*, 111, 112, 153.

Aquest poema de Muntanyola té l'arrel en un cant popular que diu: «Al mas de la Titota/n'hi ha un mixonot/que cada dia canta/titota baixa el foc.» En un poema d'Adolf Andreu també trobem el mas dels Ninos, a Sarra i en les memòries de Josep M. Carreras de Santa Coloma de Queralt es parla del masos d'en Briàs i d'en Xup.

12. Les eres

Les eres són llocs destinats a la trilla i ventat dels cereals i per aquesta raó han de posseir determinades característiques. Se'n troben a tots els pobles rurals, però sobretot en camps cerealístics com els de la Baixa Segarra, on hi ha les eres de cal Padró, de cal Pere, de ca Bardina i del Llorenç, segons les cites literàries de Comaposada i Carreras. Per l'Espluga de Francolí també n'anota mossèn Muntanyola, però de manera genèrica.

13. Els horts

Aquests bocins de terra per conreu de fruites i verdures, emplaçats vora cursos d'aigua o fonts, també es troben a tots els pobles. Pel que fa a Savallà del Comtat, i citant la mateixa font literària de Comaposada, anotem l'Hort de la Fontena i els Horts Nous —una referència que invariablement ens remet a l'existència d'uns altres de vells.

14. La indústria

No hi ha població humana sense algun tipus d'indústria que complementi el benefici de l'agricultura o la ramaderia —base de l'economia general—, i a causa també de l'autarquia. Per les característiques geològiques de la comarca, aquí es poden trobar algunes indústries relativament importants: mines, pedreres, metal·lúrgiques, bòbiles, papereres i molins d'oli i de cereals.

14.1. Les mines

La primera notícia literària que trobem respecte a aquestes indústries a la Conca es refereix a mines —sense especificar de quin tipus, però probablement relacionades amb galeries d'extracció mineral—, unes cavitats que foren els primers aixoplucs dels monjos pobletans: «En acció de gràcies fou edificat el monestir. En els inicis de la construcció, els monjos habitaren les mines de l'antiga vila romana, que és a mig quilòmetre del cenobi. El 1153 restaren construïts els primers edificis, i els monjos s'hi traslladaren», diu Josep

Pla, recollint part de la llegenda pobletana. Antoni Ponz ja havia escrit, dos segles abans, sobre aquests llocs: «También hay minas en varios parages del obispado. En los montes del Monesterio de Poblet, y en otros inmediatos las hay de oro, y plata»¹⁴⁰.

14.2. Les pedreres

Diversos autors literaris donen fe de l'ús i explotació de les pedreres comarcals, especialment les relacionades amb l'alabastre, que es troba en termes com el de Sarral, amb una petrologia de singular valor pràctic i ornamental. D'aquestes pedres de guix, en parla Pere Gil: «Alabastre que es pedra blanca, clara y transparent se talla en moltas parts de Cataluña. En especial en las montanyas junt a Montblanc y Poblet, pero aquest no es tan fort»¹⁴¹.

Aquesta pedra, esculpida i treballada, acaba essent pasta de sant — incensada, invocada i venerada pels segles dels segles—, aleshores amb nom propi: sants Metges, santa Maria, sant Antoni, sant Gil, sant Roc, Mare de Déu de la Serra...

«Pedrera d'imatges
mà esquerra i comerç,
hereus i colònies
per tot l'univers»¹⁴².

14.3. La metal·lúrgia

Només hem trobat una referència literària a la indústria d'extracció de metalls, concretada en el coure que s'extreia a les muntanyes montblanquines, segons el jesuïta i precursor de la geografia catalana Pere Gil.

Ara bé, sobre tallers que usin la metal·lúrgia i la mecànica derivada, la literatura moderna en cita diversos, com la fosa de l'Aljuria o el taller de cal Borrega de Santa Coloma de Queralt —avui la Serralleria Agroindustrial Soler—, que feia segadores lligadores¹⁴³ de gran competència nacional quan la comarca era cerealista.

140.- PLA, *Guia...*, 246; ANTONIO PONZ, *Viaje de España en que se da noticia de las cosas mas apreciables, y dignas de saberse que hay en ella* (Madrid: Viuda de Ibarra, Hijos y Compañía, 1788), XIII, 179.

141.- IGLÉSIES, *Pere Gil...*, 199.

142.- MUNTANYOLA, *Llocs...*, 161; PERUCHO, *Les històries...*, 51.

143.- IGLÉSIES, *Pere Gil...*, 222; COMAPOSADA, *La sega...*, 36.

14.4. Les bòbiles

Malgrat que els forns de coure obra —rajoles, teules, maons, gerres, càntrils o atuells— es troben amb una certa freqüència en els pobles —propers sempre als jaciments d'argila, alguns d'actius i d'altres arqueològics, com els d'origen romà o medieval—, a l'onomàstica literària en canvi són cars de trobar. La terrissa de Montblanc, però, s'ha fet famosa arreu del país mercès a la seva qualitat, que és fruit dels sediments terrals de la vall i de la professionalitat dels terrissaires. Escriu al respecte Tomàs Garcès:

«Olles, olles de Montblanc,
totes són fetes de fang.
D'una argila tan vermella
que té el roig de la maduixa»

En les memòries de Josep M. Carreras també trobem una bòbila, innominada, a Santa Coloma de Queralt¹⁴⁴.

14.5. Les papereres

En aquest capítol d'indústries cal citar igualment els molins paperers de l'entorn del Brugent i del Francolí, gràcies als quals s'ha pogut desenvolupar una empresa relacionada amb la fabricació de paper i cartrons, segons explica la literatura de canya i cordill que Ramon Muntanyola trasllada a la poesia culta:

«A la Riba, paperers,
bon paper i paper d'estrassa»¹⁴⁵.

14.6. Els molins

Finalment, la prosa també evoca els molins d'oli i de cereals: el Molí del Carràs, a Llorac; els de Savallà del Comtat, segons llegim a les memòries del pagerol Comaposada, o els de Santa Coloma de Queralt, al·ludits en les memòries de Josep M. Carreras.

144.- *Antologia de poetes...*, 566; «-Si anem cap a la bòbila, a l'era del Llorenç, hi podríem estar bé. Enguany no ha omplert del tot la pallissa i hi ha fet un paller fora, que gairebé tapa l'entrada. Allà no ens veuria ningú»; CARRERAS, *Entre el serè...*, 58.

145.- *Full parroquial* (Constantí), 188 (agost 1924), 13.

15. L'antroponímia

Sense l'aparició en escena de l'home el paisatge del mirall stendhalià no tindria traducció possible i el llibre dels noms restaria verge i blanc. L'antroponímia recollida a la literatura de la Conca gira a l'entorn dels renoms col·lectius, els sobrenoms personals, els cognoms i les nissagues.

15.1. Els motius col·lectius

15.1.1. *Els mossos d'esquadra*

Els mossos d'esquadra —cos policial que, des del segle XVIII, en què foren creats, són presents de manera intermitent a Catalunya—, es troben vinculats als Veciana de Sarral, d'on procedia la nissaga fundadora. Aquests guàrdies civils han estat coneguts, segons l'època, amb diversos sobrenoms que recullen determinades fonts literàries:

Les Cadernereres, segons anota Josep Iglésies en una novel·la de 1953, sense que se'ns expliqui la raó.

Els Minyons d'en Veciana, citats per un poeta sarralenc, J. Verdaguer: «Què és allò que lluenta/de Vallmoll al camí ral?/Són ells! Minyons d'en Veciana,/Déu vos haja perdonat»¹⁴⁶.

Els Mossos d'Atura, nom que juga amb la confusió fonètica de «gossos d'atura» —cans de pastor— i «mossos de Tura» —cognom d'una consellera de Governació que els dirigia a inicis del segle XXI.

Els verds catalans, en reacció al color de la roba de la guàrdia civil espanyola.

Podríem anar ampliant aquesta nòmina de malnoms amb designacions ben vives a la comarca i al país, com els Picoletos —en relació als tricorns de la guàrdia civil—; els Zetes —pels vehicles que usen— o Gossos —confusió intencionada amb mossos—, etc.

15.1.2. *Els gentilicis*

En una cançó de corrandà l'autor al·ludia als motius col·lectius de la gent del poble de la comarca assenyalant-los-hi virtuts, defectes o qualitats com a gentilici popular:

«a Sarral ne són jueus
tenen l'iglésia cremada,

146.- Josep IGLÉSIES, *Saó de llegendes*, Dalmau i Jover, Barcelona, 1953, 15.

a Solivella bruixots
d'on surten les pedregades;
a Blancafort son garruts
porten la cama girada,
a la Guardia són bufons,
foraden siquies i marges;
l'Espluga, prop de Poblet
amb el seu convent de frares.
A Montblanc, notaris són
allà on se firmen les actes.
A Vilavert bona vila;
si no que hi va caure l'arpa.
A la Riba, paperers
bon paper i paper d'estrassa»¹⁴⁷.

Assimilant la tradició onomàstica popular, mossèn Muntanyola compon un poema d'ampliació o actualització d'aquests motius locals:

«A l'Espluga són erugues,
a Montblanc són podallers
a Vilaverd toquen l'arpa
a la Riba paperers»¹⁴⁸.

L'instrument musical de l'arpa que apareix en aquests versos té a veure, segons Joan Amades, a la cleptomania d'alguns vilavertins, però els moderns estudiosos ho rebutgen de pla argumentant que el sobrenom està relacionat amb uns angelets tocant instruments de corda que es troben en l'anomenat «altar dels guitarrons», del retaule de la Mare de Déu de la Serra de Montblanc.

Un altre dels renoms col·lectius que trobem, però aplicat a un determinat col·lectiu de monges de Vimbodí, és el de Marmotes, com se'ns diu en aquesta cançó de caràcter satíric:

«Ai fillets de Vimbodí,
quina desgràcia varem tenir,
quan a l'any mil nou-cents dos,
les 'marmotes' varen venir»¹⁴⁹.

Com en el cas del pantà de Vilaverd que ja hem citat, la compulsa històrica de la informació facilitada per aquesta cançó la fa verídica, ja que

---

147.- *Full parroquial* (Constantí), 188 (agost 1924), p. 13.

148.- MUNTANYOLA, *Llocs...*, .

149.- Alfons ALSAMORA I JIBALLÍ, *Vimbodí*, Col·lecció la Creu de Terme, Cossetània edicions, Valls, 1997, 73.

les monges de l'ensenyament van arribar a Vimbodí, efectivament, l'any 1902, i s'hi estigueren fins als anys vuitanta del segle xx. Malgrat el to despectiu de la composició, el cert és que aquestes religioses introduïren sistemes pedagògics progressistes, com el mètode Montessori.

15.1.3. *Motius de casa*

Segons la literatura, a Savallà del Comtat trobem ca l'Agna, ca l'Emília, cal Barrina, Cal Bordes, cal Cana, cal Jaume, cal Rauet i Cal Roig; a Llorac, cal Patetes, i a Conesa cal Duc, cal Favó, ca la Generala i cal Vila.

També existeix una boira amb l'apel·latiu de Carlana, que té origen als boscos de cal Carlà, terme de Belltall, i indicava canvi de temps, segons els sarraïens.

En un poema d'aniversari dels setanta-cinc anys de la seva mare, Jordi M. Bou li recordava l'origen, de ca'l Pasqual de l'Espluga: «Una nina blanca i fina,/d'ullets vius, dolça com mel,/de ca'l Pasqual la juguina...»¹⁵⁰.

15.1.4. *Motius personals*

Els àlies i renoms personals tenen en la poesia i cançoner un dels seus millors vehicles d'expressió. Gairebé a tots els pobles trobem composicions on apareixen sobrenoms, motius i malnoms, a vegades vinculats a una explicació etimològica popular, d'humor o de sàtira. N'incloem una petita mostra procedent de diversos pobles comarcals, tots ells reals i aplegats en posteriors reculls antroponímics. La primera referència al·ludeix al poble de Vimbodí i és un cant satíric contra les dones que preferien ballar amb gent de fora vila abans que fer-ho amb els conveïns:

«Una és la Nadal,
la del Fa i la del Suquets,
la Claudina, la Marcel·lina,
i la de Cal Xarronet,
l'Elvira Pastor i les del Peret...
...i les de l'Anglès,
la Mercè Canela, la Maria Nina,
la de l'Estudiant i la del Gravat...»¹⁵¹

150.- BOU, *Vida...*, 134.

151.- ALSAMORA, *Vimbodí*, 73.

Una segona mostra ens la proporciona una cançó popular de mitjan segle xx referida a Blancafort i coincident, en la nomenclatura, amb la llista de sobrenoms elaborada per Josep Recasens a Blancafort, a partir dels noms passats i presents (2000):

«La Paula en té unes mitges
la Paula del Teixidor
que quan se les emprova
li arriben al garró»¹⁵²

La llista es pot anar ampliant amb els sobrenoms del poble de Barberà de la Conca:

«El Ramonet de la mestra
cantant cobles s'ha fet ric
i jugant a la carteta
s'ha hagut de vendre el llit»¹⁵³.

Anotem també les referències a motius donades per Josep Iglésies, Maria Albareda, Lluís Saragossa i Celestí Comaposada. El primer ho fa en una novel·la costumista i historiada; i els autors següents, en sengles relats memorialístics corresponent a la segona meitat del segle xx: «L'Escolà pogué dirigir un darrer esguard (...); i els rics hisendats del Camp i de la Conca de Barberà, captius del Llarg, abandonats en la precipitació de la fugida, ballaven i saltaven de contents, donant efusives mostres d'agraïment al victoriós general Gurrea». Per Santa Coloma de Queralt l'escriptora Maria Albareda ens recorda Carpatos, Mestri Ros, Pardaleta, Pep Piula, Pere de la Pipa, Sucretes, Terraicabres i Xiulador.

Per la seva banda, mossèn Saragossa cita els renoms de cal Catxó, Batiste i Pelut, per Rocafort de Queralt, i per Ciutadilla, la Malaneta, Valls, Maimó, Ferro, etc. Celestí Comaposada evoca els renoms de Savallà del Comtat: el Canela de la Cirera, l'Encarnació del Ninot, el Magí Micaleta, el Nardo, la Nativitat de Civit, el Ramonet de Sarral, la Roja, el Rossend de Rubinat; per Rocafort, el Fermí de Rubinat, i per Vallfogona de Riucorb, el Paquero¹⁵⁴.

15.1.5. Noms d'animals

El bestiar domèstic també apareix nominat de manera singular, bé siguin gats, gossos, cavalls o mules. El llibre de memòries de Comaposada, per

---

152.- PRATS, *Blancafort*, 78.

153.- *Ibidem*, 79.

154.- IGLÉSIES, *Saó...*, 64-65; SARAGOSSA, *Records...*, 111, 112, 153; COMAPOSADA, *La sega...*

exemple, registra les mules de la casa amb els noms de Moïna, Tordilla i Rubio.

16. Els cognoms

Els cognoms reals són ben escassos en literatura, ja que per la mateixa naturalesa de la font, hi solen predominar els ficticis, i els que hi apareixen —recollits sobretot en el gènere de les memòries i dietaris—, acostumen a al·ludir a personatges importants o influents: el cognom Carulla, per exemple, vinculat al Casal de l'Espluga; l'historiador Agustí Altisent —per cert, el seu prenom era Lluís, però se'l va canviar quan va prendre els hàbits de monjo—, o bé els metges d'alguns pobles de la Baixa Segarra, com els Borràs, de Santa Coloma o els Barrera de Rocafort¹⁵⁵.

16.1. Feminització del cognom

La feminització de cognoms —i a vegades la seva masculinització— és un fenomen que es dona amb una certa freqüència, des d'antic, i els inventaris onomàstics en donen fe. Joan Perucho recull en literatura aquest procés d'adaptació de la llengua: «Goldomir presentà a Kosmas un parent, abat de Vallclara o Biclara, anomenat Joan de Bícilar, provinent de la Tarraconense (pròpiament, de Catalunya)»¹⁵⁶.

17. Les nissagues

El poeta i sacerdot Joan Montalà evoca les nissagues comarcals quan escriu l'homenatge al rei En Jaume I, de manera que amb la seva cita ens introduïm a la pervivència de les famílies relacionades o vinculades per alguna raó històrica a la Conca de Barberà:

«Espluguins, a Tarragona,
pedra dòcil, millor gent!
No hi ha Espàreg de la Barca,
braç armat picapedrer;
vindrà tost una altra Crossa,
marmessor de bona llei...»¹⁵⁷.

155.- BLADÉ, *Viure...* (1966-1969), 169-170; COMAPOSADA, *La sega...*

156.- PERUCHO, *Les aventures...*, 78, 107.

157.- JOAN MONTALÀ, *Obra poètica, I*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2001, 157-8.

Un altre poeta i eclesiàstic, el recurrent mossèn Ramon Muntanyola, també parla de famílies, en aquest cas la de la seva mare, originària de Llorac:

«Pel nom retrobo la mare,
pel rim evoco el sotrac
que una nit de lluna clara
em dugué l'home del sac»¹⁵⁸.

A Conesa trobem el Pobill, que amb ampul·lositat l'autor relacionava amb «la dinastia dels Rafels»¹⁵⁹, com si parléssim d'arrelades i influents nissagues egípcies o xineses.

18. La meteorologia

La literatura oral ens aporta tot un seguit de noms que fan referència a fenòmens meteorològics, com els vents, les boires i els núvols que designen alguna propietat o característica particular.

Comaposada ens parla del Vent de Sant Magí, dit també Buida-sacs i de la Fam, perquè malmet els cereals.

A l'obra narrativa de Maria Albareda sobre Santa Coloma de Queralt s'inclouen els vents d'Avall, de Prades i de Ripoll, en al·lusió a llur procedència geogràfica.

També trobem núvols com el Mar de Biure: «El mar de Biure s'enfonsava i amb ell, l'última boirina del seu entorn.» Biure és terme de les Piles, alçat en lloc molt planer, de manera que quan se sobreix la boira, aleshores forma un gran boiram marítim, segons Manent¹⁶⁰.

Conclusió

Escriptors, poetes i memorialistes ens han prestat els seus miralls literaris a través dels quals, si bé no hem escatit tota la història onomàstica, almenys l'hem coneguda des d'una altra òptica. En tot cas, aquest és un mètode que no difereix radicalment de l'experiència científica, ja que es basa en documents —literaris— i en la compulsa de les fonts històriques i geogràfiques que se citen. Al capdavant, l'origen i justificació onomàstica es troba en la nebulosa de la mentalitat i aquesta es nodreix d'elements no exempts de màgia a l'hora d'imposar els noms.

158.- MUNTANYOLA, *Llocs...*, 145.

159.- COMAPOSADA, *La sega...*, 141.

160.- COMAPOSADA, *La sega...*, 16, 45; *Recull*, 26-27; Albert MANENT, *Els noms populars de núvols i de boires a la Conca de Barberà*, Revista Espitllera-Editorial La Sallida, Montblanc, 1995. Reeditat pel Museu Arxiu de Montblanc l'any 2008.